

8. SVOJINA I EKONOMSKI RAZVOJ

*Maja Drakić**

Sažetak: Posljednje dvije decenije prethodnog vijeka karakteriše evidentno povećanje ekonomskih sloboda, shvaćenih kao odsustvo barijera ekonomskoj aktivnosti. Empirijska istraživanja su pokazala da veći nivo ekonomskih sloboda vodi ka ekonomskom prosperitetu i povećanju bogatstva.

Trend rasta ekonomskih sloboda uticao je na razvoj nekoliko metoda mjerenja nivoa ekonomskih sloboda u društvu. Sve te metode uključuju ocjenu monetarnih i fiskalnih indikatora, državne potrošnje, stepena otvorenosti ekonomije, nivoa regulacije i poreskog opterećenja, itd. Sve ove odrednice ekonomskih sloboda mogu se posmatrati kroz prizmu svojinskih prava i to je predmet analize u ovom radu. Analiza pokazuje da se ekonomske slobode u širem smislu mogu shvatiti kao nivo zaštite svojinskih prava u jednom društvu.

Drugim riječima, institucionalni ambijent koji garantuje, štiti i omogućava nesputano korišćenje svojinskih ovlašćenja dovodi do rasta ekonomskih sloboda i tako povećava bogatstvo svakog pojedinca u društvu.

Ključne riječi: *svojinska prava, ekonomske slobode, slobodno tržište, individua, preduzetništvo*

Abstract: Last two decades of previous century are featured by growth of economic freedoms, defined as non-existence of obstacles to economic activity. Empirical surveys have shown that higher level of economic freedom leads to economic prosperity and wealth increase.

Increase in economic freedoms influenced development of several methodologies for measuring the level of economic freedoms. All of these methods include estimates of monetary and fiscal indicators, public spending, the level of economy openness, rigidity of regulation and tax burden, etc. All of these factors can be analyzed through property rights prism and are in the focus of this paper. Analysis in the paper shows that economic freedom can be understood in broader sense as the level of property rights protection in a society. In other words, institutional environment, which guarantee, protects, and enables free and unrestricted use of all rights from the property rights bundle, leads to higher level of economic freedoms and thus increase wealth of each individual in the society.

Key words: *property rights, economic freedom, free market, individual, entrepreneurship*

* Dr Maja Drakić, Fakultet za međunarodnu ekonomiju, finansije i biznis, UDG, Podgorica

8. 1. POLAZIŠTE

Prosperitet i svojinska prava su neraskidivo povezani. Danas mnogi ekonomisti ne spore značaj koji za ekonomsku efikasnost imaju jasno definisana svojinska prava i njihova zaštita. Privatna svojina omogućava pojedincima da ekskluzivno koriste resurse koji im pripadaju na način na koji oni to žele. To ekskluzivno pravo omogućava vlasniku da iskoristi sve benefite i da snosi sve troškove upotrebe svojine. U ovom procesu usaglašavanja i traženja odnosa između benefita i troškova korišćenja svojine pojedinac uvijek teži ostvarivanju dobiti i to vodi ekonomskoj efikasnosti. Rast ekonomske efikasnosti vodi povećanju kvaliteta života svakog pojedinca. Međutim, značaj svojinskih prava za ekonomski razvoj je u historiji razvoja ekonomske misli u jednom periodu bio zanemaren. Čak i zagovornici slobodnog tržišta nijesu obraćali dovoljno pažnje na problematiku svojinskih prava i njihove zaštite. Upravo to je učinilo da mnoge razvojne politike koje su primjenjivane u prošlosti nijesu dale adekvatne rezultate.

Zbog čega su neke zemlje razvijene, a druge nijesu? Traženje odgovora na ovo pitanje u djelu Adama Smita „Istraživanje uzroka i prirode bogatstva naroda” označilo je početak razvoja ekonomije kao nauke. Kao najčešći razlozi ekonomskog neuspjeha ili neadekvatnog ekonomskog razvoja najčešće se navode – nedostatak prirodnih resursa, nedovoljna ulaganja u obrazovanje, kulturu, religiju, istoriju...

Fridrih Hajek je, doduše, u drugom kontekstu, rekao da ne možemo objasniti uspjeh nečega ukoliko analiziramo isključivo one koji nijesu uspjeli: „Prije nego što objasnimo zašto ljudi prave greške prvo moramo objasniti zašto uspijevaju u onome što rade.”¹

Cilj potprojekta „Ekonomski razvoj” projekta *Crna Gora u XXI stoljeću – u eri kompetitivnosti* je da sagleda koji koncept budućeg razvoja može Crnu Goru da vodi ka poziciji najrazvijenije zemlje regiona. Vodeći se Hajekovim principom, jedno od ključnih pitanja koje vodi ostvarenju ovog cilja je zašto su neke ekonomije prosperitetne, a druge ne.

Analiza u ovom dijelu potprojekta ima za cilj da ukaže na to da svojina i način na koji je regulisan svojinski institucionalni aranžman u društvu čini osnov razlike između prosperiteta i siromaštva. Drugim riječima, jedno društvo će biti prosperitetno ukoliko su svojinska prava jasno definisana, zaštićena i nesmetano se koriste svojinska ovlaštenja.

Empirijski podaci ukazuju na postojanje velikih razlika u o realnom dohotku po glavi stanovnika u različitim zemljama svijeta. Te razlike su nekada velike i kada se radi o susjednim zemljama i zemljama koje imaju sličnu strukturu prirodnih resursa, nekada i zajedničko kulturno nasljeđe i tradiciju. Šta je dovelo do velikih razlika u dohotku?

¹ Friedrich A. Hayek, „Economics and Knowledge,” in: *Individualism and Economic Order* (Chicago: University of Chicago Press, 1948), p. 34.

Uzmimo za primjer recimo SAD i Meksiko. Dohodak prosječnog građanina SAD je 4-8 puta veći od dohotka stanovnika Meksika. Ili npr. razliku u dohotku po glavi stanovnika Južne Koreje, koji je 17 puta veći u odnosu na dohodak prosječnog stanovnika Sjeverne Koreje...

Ukoliko kroz istoriju posmatramo npr. ekonomije zemalja susjeda – Finske i Estonije, onda možemo reći da je 30-ih godina prošlog vijeka životni standard stanovništva u ovim dvijema zemljama bio na otprilike istom nivou. Uz to, ovi su narodi povezani kroz istoriju i tradiciju – imaju zajedničke kulturne korijene, dijele sistem vrijednosti i jako sličan jezik. Estonci, bez obzira na to što geografski pripadaju Baltičkom regionu, sebe posmatraju kao nordijski narod. Međutim, 70 godina kasnije, 2000. godine, prosječni Finac je imao 7 puta veći dohodak od prosječnog Estonca. Da li je to neminovna posljedica 5 decenija socijalizma u Estoniji? Ili ukoliko se uporedi standard života u nekadašnjoj Zapadnoj i Istočnoj Njemačkoj. Praktično ista zemlja, isti resursi, sličan obrazovni sistem, isto kulturno nasljeđe, jezik, religija, istorija i isti geografski položaj. Otkud enormne razlike u dohotku u posljednjih 30-ak godina prošlog vijeka?

Posmatrajmo npr. Hongkong i Singapur – to su gradovi-države koje praktično ne raspolažu nikakvim prirodnim resursima, a graniče se sa mnogo većim, resursima bogatijim, ali dohotkom mnogo oskudnijim zemljama. Čak ni ogroman imigracioni talas iz Kine nije usporio rast Hongkonga, koji je krajem XX vijeka bilježio stope rasta na nivou iznad 5% i nadmašio je dohodak po glavi stanovnika Velike Britanije čija je kolonija nekada bio. Ovakvi, naizgled, paradoksi opstaju. I pored vrlo snažnog ekonomskog rasta, dohodak po glavi stanovnika Kine je i dalje 4 puta niži od dohotka stanovnika Tajvana.

Prof. Allan Meltzer je komentarišući ovu „realnu laboratoriju poređenja ekonomskog razvoja susjednih zemalja” rekao da se i pored iste kulture, jezika i tradicije, „rezultati koje ekonomije ovih zemalja postižu značajno razlikuju”. *Zemlje u kojima preovladavaju kapitalističke institucije – privatna svojina i slobono tržište prosperitetnije su i idu naprijed, dok ostale stagniraju ili čak nazaduju.* Npr. građanin Južne Koreje je početkom ovog milenijuma u prosjeku zarađivao onoliko koliko je prosječni građanin SAD zarađivao u periodu nakon Drugog svjetskog rata. Međutim, njegov rođak iz Sjeverne Koreje je uspijevao da preživi zahvaljujući tome što se hranio u prirodi – jeo korijene, travu, itd. Zvuči nevjerovatno, ali je tako.

Drugim riječima, raspoloživost prirodnih resursa ne daje odgovor na pitanje zašto su neke zemlje ekonomski razvijenije u odnosu na druge. Prirodni resursi nijesu niti potreban, niti dovoljan uslov za razvoj. Neke zemlje su prosperitetne i bilježe visoke stope ekonomskog rasta, čak i pored gotovo nemogućih prirodnih uslova, dok druge stagniraju ili idu unazad iako raspolažu vrijednim prirodnim resursima. Tako npr. Nigerija koja ima zalihe i proizvodi naftu predstavlja visoko zaduženu siromašnu zemlju. Sjetimo se i primjera Argentine koja obiluje prirodnim resursima uključujući

i naftu, a prolazila je kroz periode duge recesije koji su bili posljedica pogrešne ekonomske politike i loših institucionalnih rješenja.

U svojim istraživanjima ekonomisti često pokušavaju da identifikuju i kvantifikuju mjeru između outputa – proizvodnje, na jednoj, i investicionih ulaganja, ulaganja u razvoj ljudskih resursa i produktivnosti na drugoj strani. I iako empirijski podaci ukazuju na postojanje statistički značajne veze, postavlja se pitanje da li je ovakav pristup konceptualno ispravan: obje strane ovako definisane jednačine mjere istu stvar – na lijevoj strani jednakosti mjeri se tok dohotka, dok se na desnoj strani prate promjene nivoa vrijednosti (stanja) fizičkog i humanog kapitala – odnosno promjene nivoa bogatstva u jednoj ekonomiji. Ekonometrijskim rječnikom javlja se problem multikolinearnosti. Kad se u jednačinu uključi još neka varijabla koja „značajno” utiče na dohodak, njen uticaj je teško „uhvatiti i izmjeriti”, jer je uticaj promjene „bogatstva” na tok dohotka svakako veći. Ovakav pristup ekonomskom istraživanju i ekonomskim modelima je razlog što su institucionalne determinante ekonomskog rasta dugo bile zanemarivane u ekonomskoj analizi.

Cilj ovog dijela potprojekta „Ekonomska razvoja” nije da analizira i da pregled literature u ovoj oblasti (o tome su pisali Roll i Talbott koji identifikuju 9 institucionalnih faktora koji objašnjavaju 80% varijacija bruto domaćeg dohotka *per capita* – svojinska prava i siva ekonomija su najznačajniji, potom nivo regulacije, inflacija, građanske slobode, politička prava, sloboda štampe, nivo javne portošnje i barijere slobodnoj trgovini).

Ovaj dio potprojekta fokus svoje analize usmjeriće na svojinska prava i njihovu zaštitu kao esencijalnu polugu ekonomskog rasta, a sve u cilju otvaranja pitanja i traženja rješenja koji koncept razvoja treba da slijedi Crna Gora. Pri tom se analiza svojine kao esencijalne ekonomske institucije koja čini osnov svake ekonomske aktivnosti vrši na nekoliko nivoa:

1. zašto je svojina važna – značaj uspostavljanja i zaštite formalnih svojinskih prava;
2. učenje od prošlosti – dominantan oblik svojinskih prava određuje karakter ekonomskog sistema;
3. intelektualna svojina;
4. izazovi zaštite svojinskih prava u XXI vijeku;
5. ekonomske slobode (kao mjera stepena zaštite svojinskih prava) i razvoj Crne Gore.

8. 2. ZAŠTO JE SVOJINA VAŽNA?

8. 2. 1. ZNAČAJ USPOSTAVLJANJA FORMALNIH SVOJINSKIH PRAVA I NJIHOVE ZAŠTITE

Kažete li o kakvoj stvari „moja je” to je najviše što možete kazati. Tako je govorio Valtazar Bogišić prije stotinu godina. Svojina, odnosno pravo na imovinu se od strane mnogih ekonomista posmatra kao jedno od prirodnih prava čovjeka.

Pravo na život, pravo na slobodu i pravo na svojinu – tri su osnovna prirodna prava čovjeka. Pozitivno pravo, tj. zakoni koje ljudi pišu nastali su sa potrebom da se zaštite ova tri osnovna ljudska prava. Kao da borci za ljudska prava zaboravljaju da svako od nas ima prirodno pravo, kako kaže Bastijat, da brani svoju ličnu slobodu i svoje vlasništvo.

Svako ekonomsko dobro se može shvatiti kao skup prava. Sa pravnog aspekta, svojina podrazumijeva pravo vlasnika da neku stvar (resurs) drži, koristi i njome raspoláže. Ekonomski gledano, to znači da vlasnik:

- 1) ima pravo da donosi odluke o upotrebi stvari, odnosno vlasnik bira način na koji će upotrijebiti resurs, i upravlja i kontroliše njegovom upotrebom;
- 2) prisvaja prinose od upotrebe te stvari, odnosno učestvuje u raspodjeli;
- 3) raspoláže sa prethodna dva ovlašćenja ili sva tri zajedno, odnosno ima mogućnost da učestvuje u razmjeni.

Stoga se svaka ekonomska aktivnost može posmatrati kao rezultat odluke pojedinačnih ekonomskih aktere o upotrebi svojine, odnosno svojinskih ovlašćenja. Vlasnik neće biti u mogućnosti da koristi svojinska ovlašćenja nad imovinom koja mu pripadaju ukoliko svi ekonomski i socijalni aspekti upotrebe te imovine nijesu fiksirani u formalnom pravu.

Upravo u tome, u uspostavljanju i zaštiti *formalnih svojinskih prava pojedinca* leži ključni momenat razvoja SAD i Evrope u kapitalizmu.

U kapitalizmu je dominantno izvršena kodifikacija prirodnog prava čovjeka na svojinu. Tek kada je formalno priznato, odnosno kroz pozitivno pravo zakonski ustanovljeno i zaštićeno prirodno pravo čovjeka na svojinu, omogućeno je pretvaranje imovine, odnosno onoga što posjedujemo, u kapital.

Adam Smit kaže: *Kapital nije akumulirana imovina nego POTENCIJAL koji svaki od elemenata imovine ima za NOVU proizvodnju, novu vrijednost, generisanje novog profita.*

Razvojni koncept Crne Gore mora početi upravo od toga. Kroz kodifikaciju i formalizaciju prirodnog prava svojine u kapitalizmu je povećana efikasnost upotrebe imovine koja je pripadala ljudima i omogućen brži razvoj.

Ukoliko želimo da učimo od istorije (koja se potvrđuje i kroz savremene ekonomske trendove), onda je jasno i nedvosmisleno da su najprosperitetnija ona društva u kojima je privatna svojina zaštićena i gdje se svojinska ovlašćenja mogu neograničeno i nesmetano koristiti.

Ukoliko cilj razvoja u XXI vijeku vidimo u rastu kvaliteta života i povećanju bogatstva svakog pojedinca, onda se razvoj mora temeljiti na afirmaciji i neprikosnovanoj zaštiti privatne svojine.

8. 2. 2. INSTITUCIJA SVOJINE

Svojina je bazična ekonomska institucija koja određuje prirodu i karakter mnogih relacija u društvu i cjelokupna istorija civilizacije se može posmatrati i kroz priz-

mu svojinskih prava. Dominantni oblici svojine, kao bazične društvene institucije transformisali su se kroz istoriju civilizacije. Dominantan oblik svojine utiče kako na karakter ekonomskog sistema tako i na karakter mnogih odnosa u društvu i način regulisanja tih odnosa.

Svojina je fenomen koji se može posmatrati i analizirati sa različitih aspekata. To je kako ekonomska tako i politička i sociološka kategorija. Međutim, svojina je npr. u Frojdovom opusu jako značajna psihološka kategorija putem koje se ispoljava i kanališe nagon agresivnosti. U prilog ovome ide i definicija svojine profesora Anrdije Gamsa koji kaže da je svojina „ona društvena kategorija koja ima zadatak da zadovolji naše potrebe, počev od bioloških, fizioloških, pa do kulturnih potreba i potreba samopotvrđivanja”. I kao svi ostali oblici prirodnog prava, pravo na imovinu je normativno uobličeno u pozitivno pravo. Svojina postaje društveni odnos, tj. institucija koja reguliše ponašanje ljudi u odnosu na oskudna dobra. Svojinskim pravima se reguliše odnos među ljudima u vezi sa ključnim pitanjem koje rješava ekonomija kao nauka: neograničenost ljudskih potreba, na jednoj i rijetkost dobara na drugoj strani.

Svojina je pravna institucija nastala kao posljedica rijetkosti resursa. Oskudnost dobara stvara konkurenciju ljudi u prisvajanju tih rijetkih dobara. Kriterijumi i pravila pod kojima se odvija to takmičenje ljudi u prisvajanju oskudnih dobara mogu biti različiti, a danas se to ostvaruje dobrovoljnim ugovaranjem transakcija na tržištu.

Kad je riječ o svojini, odnosno pravu vlasništva, profesor Stiv Pejović, jedan od utemeljivača škole svojinskih prava u ekonomskoj teoriji, ističe dvije njegove veoma značajne dimenzije. Prvo, pogrešno je odvajati ljudska prava od prava vlasništva. Pravo čovjeka da govori ili da piše o nečemu je njegovo vlasničko pravo, jer reguliše njegov odnos prema drugim ljudima. Drugo, pravo vlasništva se uvijek odnosi na pojedinca. To je pravo individue. Pravo vlasništva nad nekom stvari ne reguliše odnos između pojedinca koji je nosilac prava vlasništva i tog konkretog predmeta koji je u njegovom vlasništvu, već reguliše odnos pojedinca koji posjeduje dati predmet i svih ostalih ljudi u odnosu na pravo upotrebe tog konkretnog predmeta. Shodno ovome, institucija vlasništva reguliše norme ponašanja u odnosu na oskudna ekonomska dobra kojih se moraju pridržavati svi pojedinci u međusobnim odnosima.

Da bi pojedinci radili, štedjeli i investirali, da bi se osnivale nove, a postojeće kompanije proširivale svoje poslovne aktivnosti, neophodno je da vlasnici budu sigurni da mogu u potpunosti koristiti svojinska ovlašćenja i da im svojinu niko neće oduzeti. Što je veća zaštita svojinskih prava, veći će broj ljudi ući u ekonomske aktivnosti bilo koje vrste. Drugim riječima, na ekonomsko ponašanje vlasnika utiču i nepovredivost, prenosivost i ustavno garantovanje vlasništva. Ova tri elementa su ujedno i tri najznačajnije odrednice nivoa ekonomskih sloboda u jednom društvu.

Nepovredivost vlasništva znači da vlasnik sam odlučuje šta će da uradi sa svojom imovinom. On bira na koji će način da iskoristi svoje vlasničko pravo, ali shodno tome i snosi rizik takve svoje odluke. Način upotrebe imovine za koji se vlasnik

opredijelio može da mu donese dobitak ili gubitak. Ukoliko pođemo od premise da je čovjek *homo economicus*, odnosno racionalno biće, on će uvijek tražiti najbolje načine upotrebe svoje imovine. Pravo vlasništva i njegova nepovredivost djeluju kao jak motivacioni faktor koji usmjerava ljude da racionalno koriste svoju imovinu i na taj način usmjeravaju resurse ka najefikasnijim upotrebama. Ljudi se uvijek sa više pažnje i aktivnije brinu o upotrebi onoga što je njihovo, nad čim imaju vlasništvo. Svojina i nepovredivo pravo vlasništva čovjeka čine ekonomski i psihološki nezavisnim, slobodnim i dostojanstvenim, istovremeno dovodeći do ekonomski najefikasnije alokacije oskudnih resursa.

Druga, ne manje važna, osobina vlasništva je prenosivost – mogućnost da vlasnik, odnosno titular svojine prenese neko ili sva svojinska ovlašćenja na drugog vlasnika. Prenosivost svojinskih prava omogućava da se resursi kreću ka najefikasnijim upotrebama.

Ustav, kao najviši pravni akt, mora vlasniku da garantuje (1) ekskluzivno pravo da koristi svoj resurs na način i onoliko dugo koliko on smatra pogodnim, ako pri tom ne ugrožava svojinska prava ostalih pojedinaca u društvu; (2) mogućnost da dobrovoljno prenese neko ili sva svojinska ovlašćenja, privremeno ili trajno odnosno na onaj period koji on smatra pogodnim. Ove dvije bitne odrednice svojinskih prava čine bit koncepta ekonomskih sloboda.

Uprkos empirijski potvrđenim teorijskim tvrdnjama („teorija je najbolja praksa”)² o značaju privatne svojine za ekonomski razvoj, institucionalni i pravni okvir u mnogim zemljama ograničava ili onemogućava pojedince da kroz dobrovoljne transakcije koriste svojinu na onaj način koji oni smatraju najpovoljnijim. Drugim riječima, pravo svojine nije neograničeno pravo.

U praksi se svojinska prava ograničavaju izborom odgovarajućih pravnih pravila koja proizvode određene efekte – zakoni i zakonska ograničenja. Što je veći stepen ograničenja koje nameće zakon, manja je sloboda vlasnika da donosi odluke u vezi sa onim što posjeduje. Stepem ograničenja koje nameće zakon može značajno varirati, u zavisnosti od karaktera društvenog i ekonomskog sistema u kojem je taj zakon važeći. Tako je npr. nekada zakonom propisana cijena po kojoj se mora izvršiti određena transakcija. U ovakvom sistemu vlasnik je onemogućen da donese ekonomski najefikasniju odluku o upotrebi svog predmeta svojine. Ovakva zakonska ograničenja su prepreka slobodnoj razmjeni svojinskih prava, a time i kretanju rijetkih resursa ka najefikasnijim upotrebama. Na drugoj strani, potpuna i neograničena svojinska prava omogućavaju slobodnu razmjenu i snižavaju troškove razmjene i proizvodnje.

Sve ovo ipak ne znači da su svojinska prava apsolutno neograničena. Ukoliko bi svojinska prava jednog pojedinca ugrožavala svojinska prava bilo kog drugog pojedinca u društvu, njihovo korišćenje u potpunom i neograničenom obliku bi izazvalo

² Veselin Vukotić: „Opasne riječi”, CID, Podgorica, 2006.

troškove veće od nastale koristi i jedino u tom slučaju ograničavanje svojinskih prava može biti ekonomski opravdano i dovesti do povećanja ekonomske efikasnosti. Svi ostali oblici ograničavanja svojinskih prava dovode do rasta troškova i smanjenja ekonomske efikasnosti. Riječju, ekonomski je opravdan samo onaj nivo ograničenja svojinskih prava koji je određen svojinskim pravima drugog lica.

Svojinska prava se mogu, kako je već naglašeno, posmatrati kao društveni odnos, tj. institucija koja reguliše ponašanje ljudi u odnosu na oskudna dobra. U tom smislu svojinska prava mogu biti formalna (ustanovljena formalnim pravnim aktima) i neformalna (ustanovljena kroz običajne i moralne norme). Svojinska prava, kako formalna tako i neformalna, efikasno vrše svoje funkcije ukoliko ih individualni društveni akteri poštuju. Poštovanje svojinskih prava omogućava da se usvoje neke norme ponašanja u upotrebi predmeta svojine (npr. „ne uzimati ono što ti ne pripada”), a istovremeno se određuju troškovi koje sobom nosi kršenje ovih normi. Tako ukoliko se prekrši zakonska norma – formalna, onaj ko to učini platiće kaznu ili ići u zatvor, dok je kazna za pojedince koji krše neformalne norme ostracizam i gubljenje reputacije. U svakom slučaju, uloga svojinskih prava je da titularu, odnosno vlasniku omogući da nesmetano donosi odluku o upotrebi i alokaciji resursa koji mu pripada.

8. 2. 3. SVOJINSKA OVLAŠĆENJA

U ekonomskoj literaturi mnogo češće se koristi termin svojinska prava nego svojina, jer je za efikasnu upotrebu resursa od veoma velikog značaja raspored svojinskih ovlašćenja, odnosno kako su podijeljena ovlašćenja držanja, korišćenja i raspolaganja između različitih lica. Različiti oblici svojine upravo su posljedica rasporeda svojinskih ovlašćenja, a dominantni oblik svojine u jednom društvu utiče na njegovu ekonomsku efikasnost.

Jedno od najznačajnijih prava vlasnika resursa je to što on može da isključi druge iz korišćenja resursa, ali i pravo da svojinu ne koristi. Što je širi opseg ovlašćenja i prava koja ima vlasnik resursa, širi je opseg mogućih odluka o tome kako, gdje i kada da koristi svoj resurs. Ukoliko pojedinci mogu da slobodno sklapaju ugovore kojima će prenositi odnosno razmjenjivati svojinska ovlašćenja iz korpusa svojinskih prava, ili kreirati nova, veće su šanse da iskoriste preduzetničke mogućnosti koje su im na raspolaganju. Što je širi dijapazon svojinskih ovlašćenja, direktnija je veza između načina na koji se koristi svojina i dobiti odnosno gubitaka koje sobom nosi način na koji se ta svojina koristi.

Uzmimo za primjer vlasnika kuće sa dvorištem. Svojina nije imovina. Drugim riječima, kuća i dvorište sami po sebi nisu svojina. Svojina nad kućom je pravo na upotrebu te kuće. Vlasnik kuće sa dvorištem ima brojna, ali nikako neograničena, prava upotrebe te kuće. Npr. vlasnik može posaditi jabuku u dvorištu i prodavati plodove. Profit od prodaje jabuka koji ostaje nakon izmirivanja troškova uzgoja pripada vlasniku. Vlasnik može da učini sa tim profitom ono što želi. Isto tako, ukoli-

ko vlasnik uživa u nekultiviranoj prirodi, on može svoje dvorište ostaviti onako kakvo jeste i uživati u njegovoj prirodnoj ljepoti. Ukoliko donese takvu odluku, to znači da je za vlasnika užitak od prirodne ljepote vredniji od eventualnog profita koji bi stekao uzgojem jabuka. Vlasnik može da svoju kuću i dvorište iskoristi kao hipoteku za zajam kojim će proširiti svoj biznis sa jabukama ili uložiti u školovanje djece.

Vlasnik po pravilu može da ugovorom prenese privremeno ili trajno neka od ovih prava na drugo lice. Tako vlasnik može prodati svom komšiji dio dvorišta, može iznajmiti sobu u kući; može da uz adekvatnu nadoknadu ustupi uzgoj jabuka drugom proizvođaču. Ukoliko želi, vlasnik može da pokloni kuću i dvorište svojoj djeci ili nekom drugom. Testamentom to može da učini tako da kuća pripadne nasljedniku nakon smrti vlasnika. Tako testament u stvari predstavlja mehanizam kojim se štiti svojina nakon smrti vlasnika.

Ono što je najznačajnije vlasnik može da isključi sve ne-vlasnike iz korišćenja svog resursa. Ukoliko neko npr. nedozvoljeno ulazi ili na bilo koji način koristi dvorište, njegov vlasnik može tražiti policijsku zaštitu svog posjeda. Ukoliko komšija baca đubre u dvorište, vlasnik dvorišta ga može tužiti sudu i dobiti za to adekvatnu kompenzaciju. Ako bi vlada svojim regulatornim aktima na bilo koji način onemogućavala, odnosno ograničila upotrebu kuće ili dvorišta, vlasnik može da traži sudsku zaštitu, odnosno sud mora zaštititi svojinu ili da traži naplatu adekvatne tržišne naknade.

Sve ovo važi u sistemu u kojem postoji apsolutna zaštita svojinskih prava. U takvom sistemu širi opseg svojinskih ovlašćenja vlasniku donosi direktne benefite ili troškove u zavisnosti od načina na koji ih koristi, pa će vlasnik imati interesa da investira, efikasnije koristi i štiti svoj resurs. Isto tako, vlasnik će u ovakvom sistemu i te kako voditi računa o tome da upotreba resursa ne nanosi štetu drugima, jer bi troškove takvog činjenja snosio sam vlasnik, čime bi njegov resurs bio doveden u pitanje.

Na drugoj strani, uži dijapazon svojinskih ovlašćenja smanjuje interes vlasnika da investira u svoj resurs, da ga na što bolji način koristi ili štiti od zloupotrebe ili neefikasne upotrebe. Ukoliko svojinska prava podrazumijevaju uža ovlašćenja, tada će i koristi koje uživa vlasnik od efikasne upotrebe predmeta svojine biti manje, pa će vlasnik ulagati mnogo manje napora u efikasnu upotrebu svog resursa. Veoma je mala vjerovatnoća da će osoba koja rentira kola ukoliko na dva dana boravi u nekom gradu promijeniti ulje u automobilu, ali je upravo ovo razlog da mnogi ljudi dobrovoljno biraju svojinu koja im nosi uža ovlašćenja – jer ne žele da troše svoje resurse da unaprijede određeni predmet svojine, već žele da ih utroše na povećanje efikasnosti upotrebe nekog drugog predmeta svojine.

Sve dok su ljudi u mogućnosti da ove odluke donose sami, sve dok nijesu formalnim ili neformalnim ograničenjem primorani da donose određene odluke, oni će njima poboljšati svoj položaj. Ukoliko je donošenje odluka o tome kako se i kada koristi predmet svojine decentralizovano, pojedinac ima širi dijapazon mogućnosti razmjene svojinskih ovlašćenja, odnosno veće preduzetničke mogućnosti.

8. 3. UČENJE OD PROŠLOSTI

8. 3. 1. SVOJINA I EKONOMSKI SISTEM

Dominantan oblik svojine utiče na karakter mnogih odnosa u društvu i način njihovog regulisanja. Promjene u oblicima svojine utiču na promjene položaja i uloge pojedinaca i grupa u jednom društvu. Shodno tome, promjena u oblicima svojine uvijek se dešava paralelno sa sveobuhvatnim promjenama društvenog sistema. Društvima u kojima je dominantna privatna svojina immanentan je razvoj tržišta, za razliku od društava u kojima dominiraju oblici kolektivne svojine, gdje se razvija komandna ekonomija odnosno plan.

Istoriju civilizacije je obilježio evolutivni razvoj dominantnih oblika svojine u društvu. Sve do pojave kapitalizma dominantni oblici svojine u društvu su bili oblici kolektivne svojine, a u nekim djelovima svijeta i nakon toga. Osnovno obilježje kolektivne svojine je da određena grupa ljudi zajednički upravlja, kontroliše i prisvaja prinose od upotrebe nekog resursa, ali je to pravo neprenosivo. Praktično, određena grupa ljudi može da koristi svojinska ovlašćenja odlučivanja i prisvajanja, ali ne i pravo raspolaganja ovim ovlašćenjima (odnosno, pravo da prenese ova ovlašćenja prodajom ili poklanjanjem).

Shodno ovome, osnovne karakteristike kolektivne svojine su: neprenosivost svojinskih prava; podijeljenost svojinskih ovlašćenja i svojinska prava se stiču po osnovu rada ili na neki drugi način koji pojedincu omogućava da postane član određene grupe.

Neprenosivost svojinskih ovlašćenja uzrokuje njihovu podijeljenost. Zaposleni mogu steći vlasnička prava da upravljaju resursima i prisvajaju prinose po osnovu rada. Ovlašćenje raspolaganja je potpuno odvojeno od prethodna dva svojinska ovlašćenja.

U plemenskim zajednicama postojala je kolektivna svojina nad pašnjacima, livadama voćnjacima... Danas kolektivna svojina u tržišnim privredama egzistira kod različitih oblika kooperativnih preduzeća, gdje se ovlašćenje upravljanja i prisvajanja prinosa stiče po osnovu rada ili neke druge aktivnosti kojom pojedinac postaje član neke grupe (članarina i sl.) i u vidu državne svojine. U savremenoj ekonomiji je državna svojina.

Ipak, neosporno je da je ekonomski najefikasniji oblik svojine individualna, odnosno privatna svojina. Njene osnovne karakteristike su:

- 1) jasno određena svojinska ovlašćenja koja služe kao sistem informacija o samim ovlašćenjima, ograničenjima tih ovlašćenja i kaznama za nepoštovanje i narušavanje tih ovlašćenja;

- 2) sve nagrade i kazne koje proizilaze iz svojinskih ovlašćenja pripadaju vlasniku;

- 3) svojinska ovlašćenja su prenosiva. Vlasnik može da prenese sva tri svojinska ovlašćenja, ili samo neka od njih;

4) vlasnici stvarno mogu da koriste svojinska ovlašćenja, što znači da je pravo svojine u svom punom obimu primjenjivo.

Ove karakteristike privatne svojine omogućavaju da se pravi razlika između vlasnika u formalno-pravnom i vlasnika u ekonomskom smislu. Vlasnik u ekonomskom smislu jeste onaj koji faktički koristi svojinska ovlašćenja.

Prenosivost svojinskih prava je najznačajnija karakteristika privatne svojine jer se sve ekonomske aktivnosti upravo dešavaju kroz razmjenu svojinskih prava. Prenosjenje svojinskih prava omogućava da se oskudni resursi kreću ka najefikasnijim upotrebama. Vlasnik donosi odluku o tome da li će i na koji način koristiti svojinska ovlašćenja, odnosno ima slobodu izbora da razmijeni ili zadrži svoja ovlašćenja. Svaka odluka koju vlasnik donese ima svoje ekonomske posljedice. Vlasnik je taj koji snosi rizik sopstvene odluke. Mogućnost da prenese svojinska ovlašćenja znači da vlasnik ima mogućnost da minimizira rizik sopstvenih odluka i da maksimizira svoju korisnost. Ljudi ulaze u transakcije razmjene upravo sa ciljem povećanja sopstvene korisnosti od razmjene.

Pored ovoga, prenosivost svojinskih prava omogućava kapitalizaciju budućih prinosa od upotrebe produktivnih resursa. Kapitalizacija pokazuje buduće posljedice neke odluke o upotrebi produktivnog resursa na sadašnju vrijednost resursa. Posljedice današnje odluke o upotrebi resursa efektuiraju se u budućnosti. Tako akcionar može da naplati profit koji je on možda očekivao, a nije ga dobio u vidu dividende (nego je reinvestiran u preduzeće) tako što će prodati svoju akciju na tržištu po cijeni koja odražava sadašnju vrijednost očekivanih budućih prinosa od te akcije. Prenosivost svojinskih prava na taj način omogućava da se proda pravo na buduće prinose, odnosno da se kapitalizacija odvija lako i jeftino.

Kada svojinska prava nemaju navedene osobine privatne svojine, onda se deformiše ili u potpunosti eliminiše sistem podsticaja da se izvrši razmjena. Time se sprečava ili u potpunosti onemogućava kretanje resursa ka najproduktivnijim upotrebama, odnosno smanjuje ekonomska efikasnost.

Da bi svojinska prava mogla da se nesmetano razmjenjuju, jako bitno je da *budu jasno definisana i zaštićena*.

Jasno definisana svojina koja je zaštićena stvara podsticaj za efikasno korišćenje resursa. Ukoliko ne postoje jasno definisana svojinska prava, smanjuje se podsticaj za razmjenu. Usljed nesigurnosti kakvim svojinskim pravima raspolaže potencijalni partner u transakciji razmjene, rizik takve transakcije postaje veći, jer se ne zna da li će ugovorne strane ispuniti svoje ugovorne obaveze.

Ukoliko nema garantovanja i zaštite svojine, nema ni podsticaja za kretanje resursa ka najproduktivnijim upotrebama, jer ljudi bez obzira na mogućnost da ostvare svoj cilj uz minimalne troškove, neće razmjenjivati svojinska prava ukoliko faktički ne mogu da ih ostvare.

Svojinska prava se razmjenjuju na tržištima – robe i usluga, rada, kapitala i finansijskim tržištima. Tržište je skup ugovora na osnovu kojih se razmjenjuju svojinska prava,³ odnosno mehanizam kojima drugi procjenjuju našu vrijednost.⁴

Samo privatna svojinska prava se mogu slobodno razmjenjivati na tržištu po principu dobrovoljnosti učesnika u transakciji. Na tome se i zasniva veza između svojinskih prava i oskudnosti resursa. Već je istaknuto da jasno definisana svojinska prava koja su prenosiva pokreću resurse ka najefikasnijim upotrebama, čime se relativizira problem rijetkosti resursa. Shodno ovome, privatna svojina je institucija koja na najbolji način povezuje sistem nagrada i kazni, odnosno koristi i troškova za donijete odluke. Svaki vlasnik snosi odgovornost za donijete odluke i upravo kroz princip odgovornosti daju se podsticaji efikanoj alokaciji resursa.

8. 3. 2. PRIVATNA SVOJINA – AMBIJENT ZA RAZVOJ EKONOMSKIH SLOBODA

U toku posljednje dvije decenije prethodnog vijeka evidentan je trend otvaranja nacionalnih tržišta i povećanja ekonomskih sloboda. Ekonomske slobode se shvataju kao odsustvo barijera ekonomskoj aktivnosti. *Empirijska istraživanja su pokazala da veći nivo ekonomskih sloboda vodi ka ekonomskom prosperitetu, povećanju bogatstva; afirmaciji inovacija i preduzetništva u društvu; većem obimu trgovine; podstiče protok kapitala; raste kvalitet zdravstvene zaštite; životni vijek; kvalitet obrazovanja,...* Riječju, veći nivo ekonomskih sloboda povećava životni standard svakog pojedinca u društvu.

Trend rasta ekonomskih sloboda uticao je na razvoj nekoliko metoda mjerenja nivoa ekonomskih sloboda u društvu. Sve te metode uključuju ocjenu monetarnih i fiskalnih indikatora, državne potrošnje, stepena otvorenosti ekonomije, nivoa regulacije i poreskog opterećenja. Pored toga, mjerenje ekonomskih sloboda obuhvata i evaluaciju i mjerenje nivoa zaštite svojinskih prava u užem smislu, prije svega ulogu sudske vlasti u zaštiti svojine i ugovora. Ipak, ekonomske slobode i indikatori kojima se mjere ekonomske slobode mogu se, u širem smislu, posmatrati kao nivo zaštite svojinskih prava u jednom društvu. Drugim riječima, ekonomske slobode predstavljaju mogućnost nesputanog korišćenja ovlašćenja koje pravo svojine sobom nosi.

Ekonomske aktivnosti su rezultat odluka pojedinačnih ekonomskih aktera o upotrebi njihove svojine. Svaka aktivnost kojom se država miješa u ekonomski život sužava vlasniku mogućnost izbora u pogledu korišćenja svojinskih ovlašćenja predmeta svojine koji mu pripada, a time smanjuje i ekonomske slobode.

Garantovanje privatnih svojinskih prava, sloboda ugovaranja, poštovanje ugovora i niske poreske stope omogućavaju nesmetanu i produktivnu upotrebu svojine i

³ A. Jovanović (1998), „Uvod u ekonomsku analizu prava”, Pravni fakultet Univerzite-ta u Beogradu.

⁴ Veselin Vukotić (2001), „Makroekonomski računi i modeli”, CID, Podgorica.

čine esenciju ekonomskih sloboda u jednom društvu. Ekonomske slobode predstavljaju mogućnost nesputanog djelovanja pojedinca, odsustvo državne prinude i prisile, odsustvo ograničavanja izbora i djelovanja u proizvodnji i potrošnji dobara i usluga. Pri tom se, naravno, misli o slobodi djelovanja u okviru zakona.⁵

O ekonomskim slobodama moguće je govoriti samo u sistemu u kojem dominira privatna svojina, jer je svaka ekonomska aktivnosti rezultat odluke pojedinačnih ekonomskih aktera o upotrebi njihove svojine.

Na praktičnom nivou, ekonomske slobode se shvataju kao odsustvo barijera ekonomskoj aktivnosti, a svaka aktivnost kojom se država miješa u ekonomski život sužava vlasniku mogućnost izbora u pogledu korišćenja svojinskih ovlašćenja, to ekonomske slobode i indikatore kojima se mjere, u širem smislu, možemo posmatrati kao nivo zaštite svojinskih prava u jednom društvu.

Empirijska istraživanja su pokazala da veći nivo ekonomskih sloboda vodi:

- ekonomskom prosperitetu i povećanju bogatstva;
- afirmaciji inovacija i preduzetništva u društvu;
- produženju i rastu kvaliteta života, rastu kvaliteta zdravstvene zaštite;
- boljem kvalitetu obrazovanja...

Riječju, veći nivo ekonomskih sloboda povećava kvalitet života i bogatstvo svakog pojedinca u društvu, pa ukoliko je u tome cilj razvoja u XXI vijeku, onda se taj razvoj nužno mora temeljiti na visokom nivou ekonomskih sloboda, odnosno afirmaciji i neprikosnovenoj zaštiti privatne svojine.

O ekonomskim slobodama moguće je govoriti samo u sistemu u kojem dominira privatna svojina.

8. 3. 3. POSLJEDICE UGROŽAVANJA SVOJINSKIH PRAVA – SMANJENJA EKONOMSKIH SLOBODA

Dosadašnja analiza je pokazala da svojinska prava i njihova adekvatna primjena, odnosno korišćenje svojinskih ovlašćenja čine osnov ekonomskog razvoja i prosperiteta jednog društva. Uređen svojinski sistem i zaštita individualnih svojinskih prava i ugovora kojima se trguje ovim pravima omogućava razvoj kulture koja podstiče pojedince da štede, inoviraju i ulažu te tako omogućava zamah ekonomske aktivnosti od koje koristi imaju svi pojedinci u jednom društvu.

Svako miješanje nacionalnih vlada u ekonomske aktivnosti sužava mogućnost izbora individualnim ekonomskim akterima prilikom donošenja odluka o upotrebi resursa koji im pripadaju. To, na jednoj strani, ograničava slobodu individualnih ekonomskih aktera, i onemogućava im da ostvare onoliko korist od upotrebe resursa koju bi uživali bez uplitanja države. Krajnji efekat koji ima bilo koji oblik državne intervencije, čak i onaj koji je „najdobromjerniji” je uvijek smanjenje ekonom-

⁵ Friedrich von Hayek, *Poredak slobode*, Global book, Novi Sad, 1998.

ske efikasnosti, odnosno, u krajnjem, životnog standarda svakog pojedinca u jednom društvu.

Svaka mjera državne intervencije ugrožava ili ograničava ostvarivanje svojinskih prava, odnosno remeti ili onemogućava da pojedinci slobodno koriste svojinska ovlaštenja nad resursima koje posjeduju. Ovo se manifestuje kroz smanjenje ekonomskih sloboda. Svaka mjera kojom se smanjuju ekonomske slobode u krajnjem predstavlja ugrožavanje svojinskih prava.

Porezi i doprinosi koje pojedinci i kompanije moraju platiti državi jasno su ugrožavanje svojinskih prava jer su vlasnici, bez obzira na to da li to žele ili ne, u obavezi da ustupe dio svojih resursa državi. Otuda i definicija poreza kao „legalna krađa”. Međutim, i drugi oblici državne intervencije se mogu posmatrati kroz prizmu svojinskih prava.

Država vrlo često svojim uplitanjem u tržišne aktivnosti ne atakuje i ne ugrožava svojinska prava direktno, ali onemogućava njihovu upotrebu, odnosno smanjuje vrijednost resursa. Npr. ukoliko država proglasi određeno područje zaštićenim, to, na jednoj strani, ograničava vlasnika u pogledu moguće upotrebe te zemlje (npr. na tom području se ne može izgraditi industrijski pogon...). To istovremeno može dovesti do smanjenja vrijednosti zemlje na tom području, jer potencijalni kupci nisu spremni da plate za zemlju na kojoj postoji ograničena mogućnost onoliko koliko bi platili da ne postoje ova ograničenja. Ukoliko se ovo desi, država bi vlasnicima trebalo da nadoknađi ovu izgublenu vrijednost.

Ili npr. procedura osnivanja kompanija. Ukoliko je osnivanje kompanije skupo i dugo, država onemogućava vlasnika koji želi da uloži resurse koje posjeduje u biznis, da koristi svojinska ovlaštenja nad datim resursima i da ih stavi u produktivnu upotrebu. Visoki troškovi osnivanja kompanija, na jednoj strani, i efektivno smanjuju sredstva koja će ostati vlasniku za ulaganje u biznis, dok na drugoj strani, vlasnik ima i oportunitetni trošak – gubi profit koji je mogao zaraditi produktivnom upotrebom resursa. To neminovno vodi smanjenju efikasnosti upotrebe resursa, a istovremeno onemogućava kretanje resursa ka najproduktivnijim upotrebama.

Sa aspekta svojinskih prava, možemo analizirati bilo koji oblik vladine regulacije. Regulacijom se pokušavaju modifikovati, zamijeniti ili na neki način promijeniti ishodi kojima vode slobodni tržišni procesi sa nekim za vladu poželjnim ishodima. Uzmimo za primjer bankarsku regulativu. U Maleziji npr. banke ne mogu da pružaju određene oblike finansijskih usluga; u Ujedinjenim Arapskim Emiratima strane banke ne mogu da otvore više od 8 filijala, a i lokalnoj vladi moraju, pored svih obaveza koje imaju i domaće banke, da plate i dodatnih 20% zarade. U gotovo svim zemljama svijeta postoji tzv. obavezna rezerva, odnosno centralna banka zadržava određeni procenat bankarskih depozita i time onemogućava da se ova sredstva produktivno ulažu. Svakim od ovih oblika regulacije država zarad ostvarivanja različitih ciljeva uvodi ograničenja i onemogućava vlasnike da koriste svojinska ovlaštenja, ali, na drugoj strani, ne nadoknađuje usljed toga izgubljeni profit.

Svojinska prava se eksplicitno razmjenjuju na tržištima roba i usluga i kapitala. To otvara pitanje odnosa svojinskih prava i tržišta rada. Da li je radna sposobnost specifična vrsta svojine? Adam Smit se u „Istraživanju uzroka i prirode bogatstva naroda” složio da tezom Džona Loka: „Rad je svojina koja pripada svakom pojedincu, osnova za sve ostale oblike svojine, te mora biti sveta i nepovrediva”. Imajući ovo u vidu, može se analizirati veza između radnog zakonodavstva i svojinskih prava? Zakon o minimalnim nadnicama u tom smislu predstavlja direktno ugrožavanje privatnih svojinskih prava, jer ograničava pravo pojedinaca da poslodavcu prodaju svoj rad – ono što im pripada po cijeni nižoj od minimalne nadnice, ukoliko na nju dobrovoljno pristaju i radnika – prodavca i kupca – poslodavca. Troškovi ovakvog ugrožavanja svojinskih prava su eksplicitni za pojedince koji prodaju svoj rad – izgubljene plate, odnosno izgubljena radna mjesta, a na makronivou trošak je izgubljena proizvodnja. Drugim riječima, svaki pokušaj sindikata i drugih udruženja radnika da na tržištu rada nerazvijenih i zemalja u razvoju nametnu primjenu standarda razvijenih zemalja direktno onemogućava siromašne slojeve stanovništva da se zapošljavaju pod uslovima koje oni dobrovoljno dogovore sa poslodavcem. Ukoliko pojedinac želi da radi 12-14 sati dnevno i sedam sati nedjeljno, zašto ga sprečavati? Zašto ga rigidnom radnom regulativom onemogućavati da zarađuje? Zašto tržišna inspekcija u Crnoj Gori primorava radnje da se zatvaraju u 20 h, ako to istovremeno smanjuje potencijalnu zaradu vlasnika i zaposlenih, na jednoj strani, i zadovoljstvo potrošača na drugoj?

Državno vlasništvo u ekonomiji onemogućava djelovanje sistema podsticaja i remeti cjenovni mehanizam koji resurse usmjerava ka najefikasnijim upotrebama. Sveprisutan trend privatizacije u svijetu je i svojevrsno eksplicitno priznanje da je privatna svojina nad resursima ekonomski efikasnija u odnosu na državnu. Adekvatan odgovor privatne kompanije na smanjenje njene zarade biće poboljšanje upotrebe resursa. Ukoliko ne poveća efikasnost upotrebe resursa, kompanija će bankrotirati, a sredstva kojima raspolaže kompanija će biti prodana onima koji će te resurse efikasnije koristiti. Ovo nije slučaj sa državnim kompanijama koje najčešće i nemaju maksimizaciju profita. Državna preduzeća obično ostvaruju socijalne, političke i ekonomske ciljeve različite od maksimizacije profita. Država, kao nosilac ovlaštenja upravljanja, prisvajanja prinosa i raspolaganja resursima, pored toga što nameće ciljeve poslovanja državnim preduzećima, može ostvarivati neke svoje ciljeve davanjem beneficija ovim preduzećima. Takvo je npr. pokrivanje gubitaka državnih preduzeća, pristup eksternim izvorima finansiranja po kamatnim stopama nižim od tržišnih, subvencionisanje, meko budžetsko ograničenje, onemogućavanje da se ovakva preduzeća likvidiraju. Ovakvo netržišno ponašanje uslovljava neefikasnu alokaciju resursa jer se redistribucija vrši nezavisno od tržišta.

Teorijski posmatrano, državno vlasništvo je prenosivo, ali praktično u normalnim okolnostima rijetko dolazi do prenosa svojinskih prava države na privatne vlasnike. Oni koji donose odluke na jednoj strani ne snose pune posljedice svojih odlu-

ka, a uz to faktička neprenosivost svojinskih prava države čini da oni praktično i ne vode računa o sadašnjim i budućim posljedicama tih odluka. Neprenosivost svojinskih prava države na privatne vlasnike onemogućava kapitalizaciju budućih prinosa od upotrebe resursa. Praktično, to znači nepostojanje tržišta kapitala koje svojim cijenama signalizira uspješnost poslovanja i upravljanja državnim preduzećima. Poreski obveznici su ti koji u krajnjoj liniji snose sve troškove poslovne politike državnih preduzeća, ali oni ne kontrolišu njihov rad jer je usljed visokih troškova kontrole to neisplativo. Transakcioni troškovi kontrole poslovanja državnog preduzeća od strane svakog poreskog obveznika su visoki u odnosu na korist koju bi on eventualno mogao dobiti usljed efikasnijeg poslovanja preduzeća. Efikasnije poslovanje preduzeća značilo bi veći profit preduzeća koji se sliva u državni budžet i shodno tome smanjenje poreskog opterećenja pojedinačnog poreskog obveznika za iznos povećanja profita podijeljenog sa ukupnim brojem poreskih obveznika, što je izuzetno mali iznos i ne daje podsticaj da se vrši kontrola poslovanja preduzeća u državnoj svojini. To daje slobodu menadžerima državnih preduzeća da diskreciono donose odluke i oportunistički⁶ se ponašaju. Sve ovo naravno utiče na manje efikasno trošenje resursa od strane preduzeća u državnoj svojini. Ukratko, postojanje državnih preduzeća u ekonomiji smanjuje ekonomske slobode i ekonomsku efikasnost društva.

I inflacija se može tumačiti sa aspekta njenog uticaja na svojinska prava. Još je Džon Majnard Kejns ustvrdio da „generisanjem inflacije vlada može konfiskovati, neprimijetno i ne na vidljiv način značajan dio individualnog bogatstva”. To znači da generisanjem inflacije preko povećanja ponude novca država ugrožava svojinska prava i usmjerava resurse ka neefikasnim upotrebama. Inflacija dovodi do ne-dobrovoljne preraspodjele bogatstva. Ovo stoga što vlasnici novčanih sredstava, odnosno povjerioci u dužničko-povjerilačkim odnosima, usljed inflacije koja je izazvana djelovanjem države, gube dio kupovne moći bez adekvatne nadoknade. Na drugoj strani, inflacija omogućava dužnicima da troše više nego što bi bili u mogućnosti u neinflatornim uslovima, jer svoj dug vraćaju valutom za koju se može kupiti mnogo manje proizvoda i usluga nego što su ih oni kupili kada su se zadužili. Pojedinci će način upotrebe resursa mijenjati sa željom da se zaštite od inflacije.

Krah socijalizma i kejnzijskog makroekonomskog menadžmenta u posljednje dvije decenije prošlog vijeka fokus pažnje ekonomista ponovo je usmjerio na pitanja svojine i njene uloge u društvu. Ponovo, jer je još Adam Smit, otac ekonomije, u svojoj knjizi „Istraživanje prirode i uzroka bogatstva naroda” tražeći odgovor na pitanje zašto su neke zemlje bogate, a druge siromašne, istakao da privatna svojina, podjela rada i slobodna trgovina čine osnovni preduslov ekonomskog napretka.

⁶ „Oportunizam se se može izjednačiti sa samointeresom koji vodi prikrićanju, zabuni, zavodjenju, prevari, laži i krađi” – A. Jovanović (1998), „Uvod u ekonomsku analizu prava”, Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu, str. 47.

Baš kao u vrijeme Adama Smita i danas neke zemlje, npr. u Africi, koje su bogate ljudskim i prirodnim potencijalima karakteriše visok nivo siromaštva, dok, na drugoj strani, ljudi u zemljama koje imaju veoma oskudne prirodne resurse, kakav je npr. Hongkong žive u bogatstvu. I danas, baš kao i u vrijeme Adama Smita, dominantan oblik svojine u društvu i način na koji je uređeno pitanje svojine o (ne)moгуćava ekonomski progres. Istorija civilizacije i savremeni ekonomski trendovi pokazuju da su najprosperitetnija ona društva u kojima je privatna svojina zaštićena i gdje se svojinska ovlašćenja mogu neograničeno i nesmetano koristiti. A upravo mogućnost pojedinaca u jednom društvu da neograničeno koriste svojinska ovlašćenja nad onim što posjeduju čini suštinu koncepta ekonomskih sloboda.

Stoga, ukoliko Crna Gora teži prosperitetu, njen razvojni koncept mora počivati na garantovanju privatnih svojinskih prava, slobodi ugovaranja, zaštiti ugovora i niskim porezima koji omogućavaju nesmetanu i produktivnu upotrebu svojine. Riječju, razvojni koncept koji će omogućiti veći životni standard i bolji kvalitet života svakog pojedinca u Crnoj Gori je koncept ekonomskih sloboda.

8. 4. INTELEKTUALNA SVOJINA

8. 4. 1. ŠTA JE INTELEKTUALNA SVOJINA?

Dominantni oblici svojine, kao bazične društvene institucije, mijenjali su se kroz istoriju civilizacije. Ukoliko ove promjene analiziramo sa aspekta toga ko je vlasnik – pojedinac ili država, onda je dominantan oblik svojine praktično određivao karakter ekonomskog sistema, karakter mnogih odnosa u društvu i način regulisanja tih odnosa.

Ključni momenat u razvoju kapitalizma kao društvenog sistema koji je omogućio prosperitet i napredovanje, bila je formalna kodifikacija i zakonska zaštita svojinskih prava. Zakonskim ustanovljavanjem prava na privatnu svojinu i njenom zakonskom zaštitom omogućeno je pretvaranje svojine u kapital. Na taj način je omogućeno da se o imovini (onom što posjedujemo) razmišlja u ekonomskom smislu, odnosno da se nevidljivo – potencijal imovine koju posjedujemo transformiše u novi proizvod, uslugu... U nešto materijalno i vidljivo, što donosi dohodak na realnom tržištu.

Međutim, kroz istoriju civilizacije su se mijenjali i pojavni oblici svojine: na početku su postojali samo materijalni oblici svojine – ono što možemo vidjeti, dodirnuti. Razvoj ljudskog društva i razvoj novih tehnologija je omogućio da i mnogi nematerijalni oblici svojine mogu predstavljati kapital. *Drugim riječima, i nematerijalni, nevidljivi resursi imaju svoj ekonomski potencijal koji se može koristiti za sticanje prihoda na tržištu. Takav je karakter mnogih inovacija i pronalazaka u svim sferama ljudskog života.*

Međutim, nepostojanje formalne kodifikacije nematerijalnih svojinskih prava onemogućavalo je da se ispolje ekonomski efekti njegove upotrebe, isto kao što je ne-

postojanje pravne kodifikacije privatnih svojinskih prava dugo kroz istoriju onemogućavalo pretvaranje materijalne imovine u kapital. Od sedamdesetih godina prošlog vijeka, kako nacionalno tako i međunarodno zakonodavstvo priznaju pravo na tzv. intelektualnu svojinu i njenu zaštitu. To su različita književna, umjetnička i naučna djela, interpretacije umjetnika i interpretatora, naučna otkrića, pronalasci... Intelektualna svojina je pojam kojim se označavaju ovakve nematerijalne kreacije ljudskog uma i komercijalni simboli. Na primjer, u ručnom satu suštinski kvalitet, tehnološki, funkcionalni sadržaj zasnovan je na pronalasku; vizuelni izgled sata – ukrasni kvalitet na industrijskom dizajnu; a njegov komercijalni simbol kao žig, kao znak razlikovanja. Sve ovo određuje tržišni kvalitet sata.

Pravo stvaraoaca da spriječi druge da koriste njegove pronalaskе, dizajn ili druge predmete stvaralaštva se naziva pravo intelektualne svojine i javlja se u puno oblika. Zaštita ovog prava, preko sistema nacionalnih i međunarodnih pravila je neophodna radi podsticanja i finansiranja inovacija i kreativnosti, koje za uzvrat, vode ka ekonomskom, kulturnom i socijalnom napretku. Prava na intelektualnu svojinu stvaraju dodatnu vrijednost za potrošače i mogu da budu garancija za porijeklo i kvalitet. Zaštitom ovih prava, društvo daje ljudima i organizacijama podsticaj da ulože svoje vrijeme i sredstva u proizvodnju novih proizvoda i tehnologija i da šire znanje i kulturu. To ohrabruje proizvodnju širokog asortimana roba i usluga i pomaže održavanju zdrave konkurencije.

8. 4. 2. ZAŠTO JE INTELEKTUALNA SVOJINA VAŽNA?

„Nedovoljna upućenost u važnost uloge intelektualne svojine je razumljiva jer je u prošlosti ova oblast prava bila ezoterična i prepuštena tehničkim stručnjacima i pravnicima u korporacijama. Međutim, vremena su se promijenila: revolucija *informatičke tehnologije* i sve brži rast broja pronalazaka, uticaj i značaj pronalazaštva u sprezi sa ubrzanom globalizacijom doveli su intelektualnu svojinu u središte pažnje. Nekada sporedan i nezanimljiv predmet, danas je ključni činilac u osmišljavanju državne politike, kao i u strateškom planiranju korporacija..”⁷

Ovaj citat ističe značaj informatičkih tehnologija koje su višestruko spregnute sa intelektualnom svojinom. S jedne strane, munjevit razvoj informatike je uzrokovan velikim brojem pronalazaka u ovoj oblasti, a sa druge strane, savremene informatičke tehnologije omogućavaju brži protok informacija, brže i složenije obrade podataka, a sve to omogućava inventorima veću produktivnost.

Danas se dominacija na svjetskom nivou ostvaruje ne ratom, nego naučnotehnološkim razvojem. Stoga najrazvijenije zemlje svijeta sve više ulažu u intelektualni resurs. Ko u tom domenu ostvari prednost, imaće šansu da obezbijedi za sebe ekonomsku, vojnu i političku dominaciju. U takvoj situaciji i zemlje u razvoju mogu da

⁷ Kamil Idris (2003), „Intellectual Property – A Power Tool for Economic Growth”, World Intellectual Property Organization, 2 nd Edition.

traže šansu za popravljavanje vlastitih pozicija jer su im intelektualni resursi ipak jači nego finansijski!

Velike kompanije su oduvijek u istraživanje i razvoj ulagale dosta svojih resursa. Te investicije su im omogućavale da stvore nove proizvode, da se razviju i postanu vodeće firme u oblasti u kojoj djeluju. Zahvaljujući patentiranim inovacijama svojih osnivača, neke japanske firme poput Tojote, Micubišija, Sonija i Honde postale su industrijski giganti i stubovi japanske privrede. Slična je bila i situacija sa korejskim kompanijama, od kojih su neke postale globalni lideri na tržištu i doveli do transformacije Koreje od siromašne poljoprivredne zemlje šezdesetih godina XX vijeka sa dohotkom po glavi stanovnika manjim od 100 US dolara u danas visokoindustrijalizovanu zemlju sa dohotkom po glavi stanovnika od 12.000 US dolara.

U savremenoj privredi postoji tendencija povećavanja nematerijalnih investicija. Izveštaj Svjetskog ekonomskog foruma o globalnoj konkurentnosti ukazuje na korelaciju između zaštite prava na intelektualnu svojinu i nacionalne konkurentnosti. U 2004. godini dvadeset zemalja za koje se smatra da imaju najstrožu zaštitu intelektualne svojine svrstane su među prvih 27 zemalja prema indeksu rasta konkurentnosti Svjetskog ekonomskog foruma. U privredi SAD u 2000. godini nematerijalna dobra su predstavljala 70% korporativnih dobara. Kreativne grane privrede, kao što je izdavaštvo, muzika, film, softver i umjetnost su moćan generator ekonomskog razvoja i zaposlenosti, kako u razvijenim zemljama tako i u zemljama u razvoju. Ove grane privrede koje se mnogo oslanjaju na autorska prava – doprinijele su sa preko 1,2 hiljade miliona eura ekonomiji EU, proizvele dodatnu vrijednost od 450 milijardi eura, što čini 5,3% bruto nacionalnog dohotka Evropske unije, i zaposlile 5,2 miliona ljudi u 2000. Prema procjenama eksperata, nematerijalna, čisto intelektualna vrijednost žiga *Coca-Cola* procenjuje se na 67,5 milijardi US dolara, a vrijednost žiga *Marlboro* na 21,2 milijarde US dolara.

Takođe, nesumnjiv uticaj zaštite intelektualne svojine na konkurentnost privrede pokazuju ključna istraživanja nivoa ekonomskih sloboda u svijetu, koja se rade pod pokroviteljstvom Heritage Foundation iz Vašingtona i Fraser Institute iz Vanuvera. Ova istraživanja publikuju Indeks ekonomskih sloboda, obuhvatajući određene indikatore, među kojima svakako i zaštitu vlasničkih prava, a samim tim i zaštitu vlasničkih prava na intelektualnu svojinu. Vlasnička prava i sloboda ugovora, koji predstavljaju ugaoni kamen tržišne privrede, praktično su najvažnije ekonomske slobode. Time, bolja zaštita vlasničkih prava obezbjeđuje veći nivo ekonomskih sloboda koje su visokokorelisane sa nivoom blagostanja u zemlji.

8. 4. 3. FILOZOFIJA ZAŠTITE INTELEKTUALNE SVOJINE

Ono što na pojavnom nivou razlikuje intelektualnu svojinu od ostalih oblika svojine je njen nematerijalni oblik. Upravo taj oblik u kome se ova svojina javlja predstavlja osnov filozofskog spora o suštini intelektualne svojine. Da li intelektualna svojina predstavlja, poput svojine u klasičnom smislu, nad materijalnim stvarima,

pravo? Ili je sa razvojem ekonomije znanja pravo intelektualne svojine zapravo vještački stvoreno unošenjem u zakonske odredbe, a s ciljem zaštite duhovnih tvorevina. Ovo pitanje je predmet spora čak i između ekonomista koji dijele isti teorijski pogled na stvarnost. Tako npr. među predstavnicima ekonomskog liberalizma postoje ekonomisti koji zastupaju tezu da je intelektualna svojina zapravo vještačka tvorevina koju je stvorila i štiti je država, ali postoje i oni koji misle suprotno da intelektualna svojina ima sve karakteristike klasičnih svojinskih prava nad materijalnim stvarima. Obje strane imaju argumente kojima opravdavaju svoj stav. Ono što se ne smije zaboraviti u ovoj analizi je da je svojina pravo ne između vlasnika i predmeta svojine, već odnos između dvije individue kao dva socijalna bića povodom upotrebe predmeta svojine. Da li je moguće govoriti o ovom odnosu ukoliko predmet svojine nije materijalnog oblika? To je pitanje spora među ekonomistima liberalne orijentacije.

Prema mišljenju jedne grupe ekonomista liberalne orijentacije koju predvodi Ayn Rand⁸, intelektualna svojina zapravo predstavlja način da se vrednuju i priznaju napori autora u stvaranju neke materijalne vrijednosti koja je proizvod, tj. opredmećenje neke ideje. Drugim riječima, Ayn Rand i njeni sljedbenici ne posmatraju ideju (nematerijalni oblik) kao predmet prava svojine, već proizvod ili uslugu koja je nastala kao rezultat opredmećenja te ideje (materijalni oblik). Ideja se kao takva u nematerijalnom obliku ne može zaštititi, ali njenim opredmećenjem, tj. materijalizovanjem, ona postaje predmet prava tzv. intelektualne svojine kroz patente ili autorsko pravo.

Npr. imate ideju da napišete knjigu. Dok je ideja u glavi autora, ona ne može postati intelektualna svojina u formalno-pravnom smislu. Kada napišete knjigu – pretočite ideju u opipljivu, vidljivu formu, možete je registrovati kod tijela koje se bavi pitanjima intelektualne svojine i njene zaštite u jednom društvu. Međutim, ono što se štiti kroz pravo intelektualne svojine je ideja koju materijalni predmet svojine predstavlja. Zaštitom intelektualne svojine štiti se ideja efektuirana kroz proizvod ili uslugu koja je nastala primjenom te ideje i činjenica da je izvor vrijednosti tako nastalih proizvoda i usluga upravo u toj ideji autora (a ne samo puki zbir troškova proizvodnje). Drugim riječima, zabranom neovlašćenog korišćenja ili reprodukcije materijalnih oblika koji imaju odrednice intelektualne svojine zapravo se zakonski omogućava kreatoru ideje da ubira benefite onoga do čega je svojim promišljanjem i svojom idejom došao.

U ovom smislu jako je važno prihvatiti činjenicu da otkriće onoga što je u prirodi ili oko nas postojalo, ali nije bilo poznato i priznato u društvenom sistemu ne može biti predmet prava intelektualne svojine – npr. Njutnov zakon gravitacije – gravitacija je kao sila postojala oduvijek, Njutn ne uživa autorska prava jer je otkrio ovaj zakon. Zašto? Prvo, zato što gravitacija nije predmet njegove kreativnosti i stvaralačke aktivnosti – oduvijek je postojala. Drugo, nakon otkrivanja neke dotad nepoznate vječne istine ne možete zahtijevati od ljudi da se i dalje ponašaju kao da to saznanje

⁸ Ayn Rand (1994), „Kapitalizam – nepoznati ideal”, Global book, Novi Sad.

nemaju. Ne možete i dalje ponavljati greške koje su ljudi činili misleći da je zemlja ravna ploča, nakon što je naučno dokazano da je ona oblika lopte. To vas ne sprečava da kada otkrijete neku vječnu istinu napišete knjigu o svom otkriću i zaštitite autorska prava. U najkraćem, autorska prava se odnose samo na ono što je rezultat inventivnosti, ideje nastanka nečeg novog, što nije postojalo, niti bilo poznato ljudskom umu. Stoga intelektualna svojina ne znači da se kroz zakonske odredbe tvorcu ideje daje i štiti neka privilegija, već se samo osigurava i priznaje vrijednost koju ta ideja kroz materijalizaciju stvara.

Međutim, postoji i suprotno mišljenje shodno kojem se fenomen intelektualne svojine shvata kao vještačko pravo, generisano niotkuda, te da shodno tome ne može biti predmet zakonske zaštite. Ovakvo stanovište nalazi uporište u nekim razmišljanjima i radovima Tomasa Džefersona, a među savremenim ekonomistima sveobuhvatno ga je u svojoj studiji „Slučaj protiv intelektualne svojine” elaborirao advokat koji se bavi upravo pitanjima zaštite intelektualne svojine Stephan Kinsella. On stavove Ayn Rand i njenih sljedbenika smatra utilitarističkim i neprincipijelnim odstupanjem od fundamenata liberalne orijentacije. Kinsella i oni koji ga podržavaju polaze od pretpostavke da je osnovna odrednica prava svojine ekskluzivnost upotrebe predmeta svojine, odnosno mogućnost da isključite druge iz njegovog korišćenja. Tako ukoliko vi posjedujete kamen i isklešete statu u koja ima određenu umjetničku vrijednost, onda je pravo nad tom statuom vaše i to je nesporno. Međutim, ko ima pravo svojine nad statuom koju ste vi isklesali u mom kamenu? Ili, ako čujete nečiju pjesmu i zapamtite je, da li autorsko pravo onoga ko je napisao pjesmu vas sprečava da je pjevujete tokom dana (formalno-pravno javna reprodukcija pjesme je zakonom zabranjena). Drugim riječima, da li je valjan argument koji se koristi u odbrani prava na intelektualnu svojinu – izjednačavanje prava na posjedovanje ideje sa pravom na posjedovanje imovine? Uzmimo za primjer kopiranje muzike i krađu kola. Shodno legislativi koja uređuje pitanja intelektualne svojine ova bi dva akta trebalo da budu tretirana na isti način. Da li je tako? Ako mi neko ukrade kola, ja ih više nemam. Ako kopiraju moj disk ili prepisu moju priču, ja i dalje imam svoj primjerak. Neko takođe ulaže rad i sredstva za proizvodnju (disk i kompjuter, ili olovku i papir). Da li je vrijednost tog diska u onome što je fizički uloženo u njega ili je ona rezultat ideje kreatora muzike koja se nalazi na tom CD-u? Tomas Džeferson je otprilike rekao da je moguće zapaliti svijeću o svijeću i pri tom ne ugasiti plamen i to je polazište zagovornika da je intelektualna svojina zapravo vještačka tvorevina.

Činjenica je da bi bez zaštite intelektualne svojine motivacija ka kreativnoj aktivnosti drugačije funkcionisala u odnosu na savremeno društvo u kojem se ovo pravo priznaje i štiti. Toga su svjesni i pristalice pristupa da je intelektualna svojina vještačka tvorevina, ali oni tvrde da je malo vjerovatno da bez zaštite intelektualne svojine ljudi ne bi bili motivisani da stvaraju. Madonna ne bi postala advokat, a teško da bi i italijanski Ferero počeo da proizvodi računare umjesto slatkiša. Jednostavno, tržište bi našlo druge načine da naplati svoj rad i ideje. Tako su na primjer u XIX vijeku

u Americi samo domaći autori imali zaštićena prava. U to vrijeme u Americi Čarls Dickens, Englez, je bio najprodavaniji autor. Iako nije bilo zakonske osnove, Čarls je dobijao novac od izdavača u Americi, koji su osjećali potrebu da nagrade slavnog autora. Autor je tako bio nagrađen za svoj rad bez državne prinude. Da li je ovo moguće u savremenom svijetu?

Zastupnici ovakvog pogleda na intelektualnu svojinu smatraju da prava intelektualne svojine ne predstavljaju ništa drugo nego zakonom zaštićen monopol. Srećom, razvoj tehnologije sve više komplikuje sprovođenje ovih monopola. Tako je EMI, jedan od najvećih muzičkih distributera, već dozvolio neograničeno kopiranje muzike. Sigurno je da je to budućnost. Ideju je moguće sačuvati jedino ako je držite kao tajnu. Eto zašto recept za Koka-kolu na primjer nikada nije patentovan.

Stavovi predstavnika oba koncepta su legitimni, međutim, nesporno je da u savremenom svijetu i pravnom sistemu uprkos svojoj nematerijalnosti, intelektualna svojina daje ista prava vlasnicima, kao i svojina nad materijalnim dobrima (pravo vlasnika da je slobodno koristi, pravo da uživa u prihodima i snosi troškove njene upotrebe, da isključi druge iz korišćenja, itd.).

8. 4. 4. PRAKTIČNA PITANJA ZAŠTITE INTELEKTUALNE SVOJINE

U praksi se pojam intelektualne svojine najviše vezuje za pojam piraterije CD i DVD diskova filmskih, muzičkih i softverskih ostvarenja. Međutim, pojam intelektualne svojine ima daleko šire značenje. On obuhvata oblasti *patenata, žigova, modela, uzoraka, geografskih oznaka porijekla, topografije integrisanih kola, autorsko i srodna prava*. Navedene oblasti bez autorskog i srodnih prava (umjetničke tvorevine) jednim imenom se nazivaju „industrijska svojina” (patenti, nove biljne sorte, know-how, industrijski dizajn, poslovno ime.). Većina kreacija uma, kao što su pronalasci, nove biljne sorte, know-how kao praktična primjena ideja (znanje, informacija) igraju bitnu ulogu u stvaranju novog, dodatog suštinskog kvaliteta roba, određenog njihovim tehnološkim (funkcionalnim, utilitarnim) karakteristikama. Sa druge strane, intelektualne kreacije kakve su industrijski dizajn ili djela primijenjene umjetnosti služe kao osnova za nadogradnju formalnog kvaliteta nekog proizvoda, koji je određen putem njegovog novog vizuelnog, estetskog izgleda.

Sve brži ekonomski razvoj u nacionalnom i međunarodnom okviru nosi sa sobom i potrebu za institucionalnim regulisanjem međusobnih odnosa privrednih subjekata. U skorije vrijeme sve razuđenija oblast intelektualne svojine se, između ostalih, ubraja u pitanja koja su regulisana na međunarodnom nivou. Nastankom pojma intelektualne svojine i širenjem te oblasti, rasla je i neophodnost usaglašavanja nacionalnih zakonodavstava. To je do sada najsveobuhvatnije učinjeno na nivou Svjetske trgovinske organizacije. Sporazum STO o trgovinskim aspektima prava intelektualne svojine je pokušaj da se smanje razlike u načinu zaštite ovih prava širom svijeta i da ona budu regulisana opštim međunarodnim pravilima. U slučaju trgovinskih sporova o pravima intelektualne svojine, primjenjuje se sistem STO o rješavanju sporova.

Problem zaštite prava intelektualne svojine nije nov u tranzicionim ekonomijama. Tokom decenija socijalizma pojedinci su bili prinuđeni da svoje inovacije plasiraju isključivo preko državnog sektora, jer privatnog praktično nije ni bilo. Autori inovacija su bili minorno kompenzovani za korišćenje njihovih патената i drugih djela i često nijesu bili u mogućnosti da spriječe firme u korišćenju njihovih autorskih prava, jer je ključan bio društveni imperativ – da raste proizvodnja. Samo mali broj pojedinaca je uspio da preskoči barijere koje su ometale domaće inovatore i da svoje proizvode plasira u tržišnim ekonomijama, gdje je ova kategorija ljudi odgovarajuće nagrađena. Visoki troškovi koji su nametnuti inovatorima i sporost primjene inovacija uslovljena birokratskom procedurom bili su dodatni razlozi, usljed čega je inovativna aktivnost u centralno-planskim privredama bila dosta skromna. Nepoštovanja prava domaćih autora samo se prenijelo na nepoštovanje prava stranih autora. Neke licence su kupovane, kao na primjer za knjige, cigarete i neke proizvode poput koka-kole, ali je generalna politika bila da se intelektualna svojina pojedinaca i firmi „krade ili bar potkrada” gdje god je to moguće.

Danas je većina bivših tranzicionih ekonomija donijela zakone koji obezbjeđuju zaštitu intelektualne svojine na sličan način kao i u zapadnim zemljama. Međutim, problem predstavlja njihova implementacija, jer mnoge tranzicione ekonomije u velikoj mjeri krše prava intelektualne svojine. Nepostojanje zaštite intelektualne svojine djeluje kao necarinska barijera za izvoznike, jer se mora računati sa dodatnim troškovima sprečavanjima povrede autorskih prava. S druge strane, harmonizacija nacionalnih zakonodavstava djeluje kao faktor koji smanjuje transakcione troškove koji nastaju kao posljedica činjenice da subjekti posluju u različitim pravnim sistemima.

Istraživanja su nesumnjivo ukazala da strane firme izbjegavaju investiranje u zemljama sa slabim režimom zaštite intelektualne svojine. Naime, vlada koja uvažava prava intelektualne svojine šalje signal potencijalnim investitorima da će svaka kreativna ili druga intelektualna svojina koja se razvije unutar zemlje imati adekvatnu zaštitu. Pod takvim uslovima, strane i domaće kompanije se brže odlučuju da ulažu u nova postrojenja, najnaprednije tehnologije ili da investiraju u istraživanje i razvoj. Usljed permanentnog tehničkog progressa, koji proizvođačima značajno obara troškove, njihova konkurentnost u ogromnoj mjeri zavisi od dosljednog sprovođenja zakona. Takođe, empirijski se potvrđuje da u onim tranzicionim privredama u kojima postoji adekvantan režim zaštite intelektualne svojine postoji i najviši nivo FDI.⁹

Iako veza između FDI i zaštite intelektualne svojine nije u potpunosti ispitana, ipak se može zaključiti da u svijetu u kome postoji velika konkurencija za privlačenjem FDI, usklađivanje sa standardima Svjetske trgovinske organizacije bitno će uticati na povećanje atraktivnosti odnosne ekonomije.

⁹ Ova veza se ne može prihvatiti kao nesumnjiv dokaz o visokoj korelaciji između FDI i zaštite prava intelektualne svojine, budući da u ovim privredama postoji i najpovoljnija opšta investiciona klima.

Inovacije, kreativnost, kulturna raznovrsnost i tehnološki razvoj doprinose ekonomskom razvoju. To je utoliko tačnije što su privredne grane koje počivaju na znajući sve značajnije za ekonomiju, naročito kao kreatori radnih mjesta.

Inovacije su postale jedan od najvažnijih faktora održivog razvoja preduzeća i ekonomskog prosperiteta cijelog društva. Preduzeća moraju stalno da unapređuju ili obnavljaju svoje proizvode i usluge, ukoliko žele da održe ili osvoje udio u tržištu i ostanu konkurentni. Preduzeća često investiraju velike iznose u istraživanje i razvoj i na reklamiranje i marketing svojih proizvoda. Do ovih investicija neće doći ukoliko preduzeća nijesu u poziciji da povrate svoje troškove. Odgovarajuća i efikasna zaštita intelektualne svojine daje inovativnim preduzećima moćan podsticaj za investiranje i doprinosi ekonomskom napretku.

Inovacije se nadovezuju jedna na drugu, i svaki pronalazač i kreator je dužnik onima koji su to bili prije njega. Zaštita intelektualne svojine podstiče ovaj virtuelni ciklus inovacija i kreacija. Ona obezbjeđuje da oni koji unapređuju prethodne radove dobiju nagradu, a da nove ideje mogu zatim da koriste drugi. Ovaj proces leži u osnovi dugoročnog ekonomskog razvoja.

Ovako postavljen sistem prava ima za cilj da dà mogućnost tvorcima intelektualne svojine da imaju koristi od njenog kreiranja omogućavajući im zauzvrat materijalne i moralne beneficije. Sa druge strane, zaštita intelektualne svojine podstiče ne samo njeno dalje stvaranje već i rast privrednih grana koje su bazirane na njoj, kao što je, na primjer industrija softvera, filmska industrija, izdavaštvo i druge.

Imajući u vidu činjenicu da su intelektualna svojina i njena upotreba generator snažnog napretka malih i prirodnim resursima ne tako izrazito bogatih zemalja, na to se mora obratiti pažnja i u konceptu razvoja Crne Gore.

8. 5. IZAZOVI ZAŠTITE SVOJINSKIH PRAVA U XXI VIJEKU

8. 5. 1. SVOJINSKA DEMOKRATIJA

Kad govorimo o svojinskim pravima na globalnom tržištu je evidentan još jedan trend – trend razvoja tzv. svojinske demokratije, odnosno demokratizacija vlasništva. Tranzicija i uspjeh nekih tranzicionih zemalja je ukazao na nužnost povećanja broja vlasnika (građana koji posjeduju nešto) i na to da svojinska demokratija značajnije podstiče ekonomski razvoj od političke demokratije! *Svojina* je, pored porodice i države, ključna institucija koja reguliše odnose u jednom društvu. Svojina određuje način razmišljanja i ponašanja ljudi!¹⁰ Stoga treba dati šansu ljudima da kao vlasnici, korišćenjem svojinskih ovlašćenja, otvore procese shvatanja tržišta i globalne ekonomije! Ovo je bilo jedno od polazišta privatizacije u Crnoj Gori i na tom putu treba istrajati.

¹⁰ Ibn Kaldum: „Mukadima”, Svjetlost, Sarajevo, 1985.

Demokratizacija vlasništva, na drugoj strani, otvara pitanje korporativnog upravljanja, odnosno razdvajanja vlasništva od upravljanja. Ukoliko vlasnik kompanije (tj. vlasnik akcije) prenese pravo upravljanja kompanijom na treće lice, možemo govoriti o fenomenu korporativnog upravljanja.

Sistem korporativnog upravljanja, problemi do kojih se dolazi u upravljanju korporacijom i način njihovog rješavanja dominantno zavise od institucionalnog okvira u jednoj ekonomiji, odnosno sistema kako formalnih tako i neformalnih institucija u društvu. Poput svih ekonomskih subjekata, korporacija, kao organizacioni oblik biznisa kroz koji se efektuira princip svojinske demokratije, ne funkcioniše u vakuumu, već se oblikuje i evolutivno prilagođava uslovima u ekonomskom okruženju. Pri tom svojina, kao bazična ekonomska institucija jednog društva i način na koji je riješeno pitanje svojine u društvu predstavlja ključni faktor od kojeg zavisi kako će biti oblikovan sistem korporativnog upravljanja.

U najkraćem, dominantni oblik svojine u društvu i stepen njene zaštite osnovni su uzrok eventualnih problema koji se javljaju u korporativnom upravljanju. Tako, na slobodnom tržištu, gdje se država ne pojavljuje kao tržišni igrač, već štiti svojinu i ugovore, upravo taj ugovorni mehanizam obezbjeđuje da menadžeri koji upravljaju korporacijom uvijek rade u interesu vlasnika, odnosno da se ostvaruje osnovna uloga biznisa, od Adama Smita pa do danas – ostvarivanje profita. U takvom okruženju praktično ne možemo govoriti o problemima korporativnog upravljanja.

Talas globalizacije, odnosno slobodan protok roba i kapitala u svijetu, nameće potrebu da se sve firme koje žele da posluju na globalizovanom tržištu prilagode novim uslovima, odnosno da će neminovno morati da novim uslovima prilagode svoju organizacionu strukturu. Tako se danas u svijetu troši mnogo energije i novca u namjeri da se dođe do novih rješenja u oblasti korporativnog upravljanja, da se nađu novi mehanizmi i načini funkcionisanja korporacije koji će je učiniti efikasnijom. Svi ovi pokušaji svode se na uvođenje nove, najčešće rigidne regulacije. Međutim, ta nova mehanička rješenja ne daju rezultate! Nova regulativa, koju često preporučuju međunarodne organizacije u ovoj oblasti, ne povećava efikasnost korporativnog upravljanja već nameće nova ograničenja vlasnicima da ne mogu da koriste resurse shodno svojim interesima. Dodatno se iskrivljuje sistem podsticaja koji djeluje i u korporaciji. Tako, umjesto da raste, efikasnost korporacija pada. To onemogućava ekonomski razvoj.

Ključ rješenja i ovog problema leži u promjeni institucionalnih aranžmana u društvu. To nije lak put, a koliko je dug zavisi od mreže formalnih i neformalnih institucija u jednoj ekonomiji. Međutim, smjer kojim se mora ići je jasan.

Umjesto da nameće novu regulativu i štiti prava jedne grupe ekonomskih aktera na račun drugih, država treba da svoje aktivnosti usmjeri ka zaštiti prava svojine i ugovora u društvu. Institucionalni okvir u kome je uloga države samo da obezbijedi mogućnost privatnom vlasniku da nesmetano koristi sva svojinska ovlašćenja i zaštitu ugovora otvara put ekonomskom razvoju.

8. 5. 2. OSVAJANJE SVEMIRA

Razvoj savremene nauke i tehnologije čini vrlo bliskim momenat kada će ljudi početi da koriste resurse iz svemira i da na drugi način osvajaju prostore izvan naše planete. Svakako da će prve aktivnosti ovog karaktera biti rizične i jako skupe. Međutim, potencijalni benefiti ljudi koji se odvažaju na ovakav korak isto tako mogu biti nesagledivo veliki. Pitanje koje se postavlja u vezi sa ovim je: Kako urediti i definisati svojinska prava na prostorima van ove planete? Do danas je usvojeno na međunarodnom nivou nekoliko vrlo načelnih dokumenata koji ne tretiraju ovu oblast na pravi način! Pitanje koje se postavlja je: Kako urediti i zaštititi svojinu u svemiru na način da se obezbijedi pravna sigurnost potencijalnih istraživača i osvajača svemira i da se time istovremeno dâ podsticaj za ulaganje u ove aktivnosti?

Da li osvajanje svemira treba da onome ko se odvaži na taj korak dâ apsolutni suverenitet nad osvojenom teritorijom, sličan onom suverenitetu koji bi trebalo da ima vlasnik resursa u društvu u kojem su svojinska prava apsolutno zaštićena? Da li onaj ko osvaja nove teritorije u svemiru treba da poput kolonijalnih sila prije par stotina godina osvajanjem stekne suverenitet sličan onom koji imaju nacionalne države nad svojom teritorijom? Do danas, međunarodna niti nacionalna zakonodavstva ne nude jedinstveno rješenje ovog pitanja, ali ono svakako ostaje otvoreno.

Naučnici predviđaju da će osvajanjem svemira postati dostupni novi izvori energije (kroz integrisane sisteme solarne energije), ruda, i sl. Pravo eksploatacije ovih novih resursa može postati predmet konflikta potencijalnih osvajača mnogo ranije nego što to mnogi očekuju. Do konflikta može doći i između pojedinaca, odnosno privatnih kompanija koje eventualno budu spremne da ulažu u istraživanje i osvajanje svemira, ali i između privatnih kompanija i država oko prava eksploatacije eventualno pronađenih resursa.

Uspostavljanje principa i mehanizama apsolutnog prava svojine nad prostorima i resursima u svemiru omogućiće efikasno alociranje resursa. Da li je daleko dan kada će bilo ko od nas moći da ima svoj stan, kuću ili ... – na nekoj drugoj planeti? Da li treba već razmišljati o tome i unaprijed se pripremiti za to? Jedno je sigurno, uspostavljanje i zaštita formalnih svojinskih prava i u ovoj oblasti bi smanjila rizik i dala podsticaj potencijalnim investitorima da ulažu u istraživanje svemira.

8. 6. EKONOMSKE SLOBODE I RAZVOJ CRNE GORE

Pravo na život, pravo na slobodu i pravo na svojinu – tri su osnovna prirodna prava čovjeka. Pozitivno pravo, tj. zakoni koje ljudi pišu nastali su sa potrebom da se zaštite ova tri osnovna ljudska prava. Kao da borci za ljudska prava zaboravljaju da svako od nas ima prirodno pravo, kako kaže Bastijat, da brani svoju ličnu slobodu i svoje vlasništvo.

Vlasnik ima pravo da svaku stvar koja mu pripada drži, koristi i njome raspolaže, odnosno da donosi odluke o upotrebi stvari, ubira prihode ili snosi trošak te upo-

trebe (raspodjela), i što je jako bitno da raspolaže tj. prenese na druga lica svojinska ovlaštenja. Zato se svaka ekonomska aktivnost može posmatrati kao rezultat odluke pojedinačnih ekonomskih aktere o upotrebi svojine, odnosno svojinskih ovlaštenja. Vlasnik neće biti u mogućnosti da koristi svojinska ovlaštenja nad imovinom koja mu pripadaju ukoliko svi ekonomski i socijalni aspekti upotrebe te imovine nijesu fiksirani u formalnom pravu.

Upravo u tome, u uspostavljanju i zaštiti *formalnih svojinskih prava pojedinca* leži ključni momenat razvoja SAD i Evrope u kapitalizmu. Drugim riječima, u kapitalizmu je dominantno izvršena kodifikacija prirodnog prava čovjeka na svojinu. Tek kada je formalno priznato, odnosno kroz pozitivno pravo zakonski ustanovljeno i zaštićeno prirodno pravo čovjeka na svojinu, omogućeno je pretvaranje imovine, odnosno onoga što posjedujemo, u kapital. Adam Smit kaže: *Kapital nije akumulirana imovina nego POTENCIJAL koji svaki od elemenata imovine ima za NOVU proizvodnju, novu vrijednosti, generisanje novog profita.*

Razvojni koncept Crne Gore mora početi upravo od toga. Kroz kodifikaciju i formalizaciju prirodnog prava svojine u kapitalizmu je povećana efikasnost upotrebe imovine koja je pripadala ljudima i omogućen brži razvoj. Ukoliko želimo da učimo od istorije (koja se potvrđuje i kroz savremene ekonomske trendove), onda je jasno i nedvosmisleno da su najprosperitetnija *ona društva u kojima je privatna svojina zaštićena i gdje se svojinska ovlaštenja mogu neograničeno i nesmetano koristiti.*

Drugim riječima, ekonomski razvoj Crne Gore u XXI vijeku se mora temeljiti na *afirmaciji i neprikosnovenoj zaštiti privatne svojine.* Šta to praktično znači? Kako možemo praktično utvrditi da li su i u kojoj mjeri zaštićena svojinska prava u jednom društvu? Odgovor na ovo pitanje dala je savremena ekonomska teorija kroz definisanje koncepta ekonomskih sloboda, kao mogućnosti pojedinaca u jednom društvu da neograničeno koriste svojinska ovlaštenja nad onim što posjeduju.

8. 6. 1. EKONOMSKE SLOBODE I RAZVOJ

Garantovanje privatnih svojinskih prava, sloboda ugovaranja, poštovanje ugovora i niske poreske stope omogućavaju nesmetanu i produktivnu upotrebu svojine i čine esenciju ekonomskih sloboda u jednom društvu. Ekonomske slobode predstavljaju mogućnost nesputanog djelovanja pojedinca, odsustvo državne prinude i prisile, odsustvo ograničavanja izbora i djelovanja u proizvodnji i potrošnji dobara i usluga. Pri tom se, naravno, misli o slobodi djelovanja u okviru zakona.¹¹

Koncept ekonomskih reformi koji se u Crnoj Gori primjenjuje od 1998. godine zasniva se upravo na afirmaciji ekonomskih sloboda, što je neminovno dovelo do razvoja povoljnog i privlačnog poslovnog okruženja, a time i do visokih stopa rasta. Liberalizacija trgovine, nacionalni tretman stranaca, uvođenje DEM/EURA kao zvanične valute i obuzdavanje inflacije, snižavanje poreskog opterećenja, ukidanje re-

¹¹ Friedrich von Hayek, *Poredak slobode*, Global book, Novi Sad, 1998.

strikcija na slobodno raspolaganje profitom, slobodan protok kapitala, niži troškovi registracije biznisa kao rezultat su poboljšali poziciju Crne Gore na globalnim listama ekonomskih sloboda, atraktivnosti poslovnog okruženja i konkurentnosti.

Empirijska istraživanja su pokazala da veći nivo ekonomskih sloboda vodi ka ekonomskom prosperitetu, povećanju bogatstva; afirmaciji inovacija i preduzetništva u društvu; većem obimu trgovine; podstiče protok kapitala; raste kvalitet zdravstvene zaštite; životni vijek; kvalitet obrazovanja... Riječju, veći nivo ekonomskih sloboda povećava životni standard svakog pojedinca u društvu.

Danas se u ekonomskoj teoriji i praksi kao analitičko oruđe za mjerenje nivoa ekonomskih sloboda koriste indeksi ekonomskih sloboda. Najšire upotrebljavane metodologije za mjerenje indeksa ekonomskih sloboda su metodologija koju je razvio Fraser Institut iz Vankuvera, Kanada i Heritage Foundation iz Vašingtona, SAD. Fraser Institut objavljuje godišnji Izvještaj o ekonomskim slobodama u svijetu od 1996. godine, s tim što pokriva period od 1970. godine. Sastoji se od oko 40 pokazatelja koji su dizajnirani da daju kvantitativnu ocjenu usklađenosti državnih institucija i pravila sa konceptom ekonomskih sloboda¹². Rangiranje se vrši na skali od 0 (neslobodno) do 10 (apsolutno slobodno). Heritage Foundation razvila je metodologiju shodno kojoj ocjenjuje indeks ekonomskih sloboda na skali od 0% do 100%, u zavisnosti od stepena osvojenosti pojedinih ekonomskih sloboda. Indeks ekonomskih sloboda se ocjenjuje na osnovu ocjena 10 podindikatora ekonomskih sloboda shodno istoj skali.¹³

Između indeksa ekonomskih sloboda ocijenjenog shodno metodologiji Fraser Instituta (EFW) i onog koji je ocijenjen shodno metodologiji Heritage foundation postoji visok nivo korelacije (Hanke i Walters, 1997) koji je na nivou od 85% sa intervalom povjerenja 1%. Zbog dužeg perioda koji se pokriva i manjeg nivoa subjektivnosti, EFW se smatra adekvatnijim pokazateljem nivoa ekonomskih sloboda koji se koristi u akademske svrhe. Razlike u metodologiji računanja su, bez obzira na visok nivo korelacija ova dva indikatora, jako velike, ali bez obzira na to, oko osnovnih elemenata indeksa ekonomskih sloboda nema većih dilema. To su:

1) Uloga države u ekonomiji koja se mjeri preko veličine državne potrošnje, koja se mjeri ne samo kroz njeno učešće u bruto domaćem proizvodu već i na osnovu visine transfera i subvencija u ekonomiji, učešća državnih preduzeća i njihovih investicija u ukupnim investicijama, kao i na osnovu poreskog sistema u zemlji.

¹² Ovih 40-ak indikatora klasifikovano je u 5 komponenti EFW indeksa ekonomskih sloboda: veličina države, zakonska struktura i zaštita vlasničkih prava, pristup stabilnom novcu, sloboda razmjene sa strancima, regulacija kredita radne snage i biznisa.

¹³ Podindikator i indeksa ekonomskih sloboda shodno metodologiji Heritage Foundation su: sloboda u biznisu, sloboda u trgovini, fiskalna sloboda, veličina države, monetarna politika, investiciona sloboda, finansijska sloboda, vlasnička prava, sloboda od korupcije i sloboda rada.

2) Slobodna razmjena koja u eri globalne ekonomije, niskih troškova komunikacije i transporta sve više dobija na značaju. Ona svim učesnicima u trgovini omogućava da proizvode i troše više nego što bi to bili u mogućnosti ukoliko slobodne trgovine ne bi bilo. Prilikom ocjene ovog elementa ekonomskih sloboda u obzir se uzimaju carinske i necarinske barijere trgovini. Prilikom računanja podindikatora koji se odnosi na slobodu trgovine Fraser Institute uzima u obzir i rigidnost kontrole tokova kapitala u jednoj ekonomiji, za razliku od Heritage Foundation koja ovaj element ekonomskih sloboda posmatra kao poseban podindikator. Heritage govori u tom smislu o kvantitativnoj procjeni nivoa slobode investiranja u jednoj ekonomiji kroz pitanja restrikcija u pogledu stranih investicija i vlasništva nad preduzećima, (ne)postojanje razlike u tretmanu domaćih i stranih investitora, repatrijacija profita...

3) Monetarna politika kao elemenat ekonomskih sloboda polazi od toga da je stabilnost vrijednosti novca preduslov za nesmetano odvijanje ekonomskih aktivnosti, odnosno za djelovanje cjenovnog mehanizma u efikasnoj alokaciji resursa. Inflacija, odnosno rast opšteg nivoa cijena obezvređuje novac i ostale finansijske instrumente. Bankarski krediti gube vrijednost, zajmodavci gube, dužnici dobijaju. Inflacija smanjuje mogućnost planiranja i relativne odnose među cijenama. Država može da kroz štampanje novca vrši netržišnu raspodjelu i da stiče novac za svoju potrošnju, a na štetu pojedinačnih ekonomskih aktera, kako pojedinaca tako i kompanija. Ova uloga inflacije se stoga često naziva i inflacionim oporezivanjem. Ovo su argumenti kojim se dokazuje cjelishodnost postulata zagovornika koncepta ekonomskih sloboda da što je inflacija bliža nuli, to je ekonomsko okruženje povoljnije, odnosno ekonomske slobode više. Metodološki uticaj monetarne politike na nivo ekonomskih sloboda u jednoj zemlji ocjenjuje se preko ponderisanog prosjeka promjena opšteg nivoa cijena u određenom periodu, koji se koriguje u zavisnosti od toga da li i u kojoj mjeri vladina tijela koriste kontrolu cijena. Drugi način za mjerenje ovog uticaja je mjerenje razlike između prosječne stope ponude novca i stope rasta GDP-a, gdje se prije svega polazi od pretpostavke da je inflacija monetarni fenomen.

4) Vladavina prava i vlasnička prava čija zaštita predstavlja jednu od bazičnih institucija ekonomskog sistema. Slobodna razmjena, niski porezi i nizak nivo regulacije ne mogu da rezultiraju efikasnim ekonomskim aktivnostima ukoliko pojedinačnim ekonomskim subjektima nije omogućeno da akumuliraju imovinu, da plodove svog rada zadrže za sebe i da budu zaštićeni od ugrožavanja imovine. Stoga je funkcija zaštite svojine osnovni razlog za potrebu postojanja minimalne države i njena osnovna funkcija. Nepostojanje ove protektivne funkcije države onemogućava djelovanje motivacionog mehanizma, a njen kvalitet se ocjenjuje na osnovu kvalitativne procjene nezavisnosti i efikasnosti sudske vlasti.

5) Biznis regulacija i transakcioni troškovi su važan element ekonomskih sloboda jer slobodna tržišna razmjena omogućava ostvarivanje ekonomskih interesa obje strane koje učestvuju, odnosno dobrovoljno pristaju na transakciju razmjene. To je

sa aspekta nivoa korisnosti u društvu povoljna situacija – „win-win” situacija i njome se ostvaruje tzv. Pareto poboljšanje. Rast transakcionih troškova smanjuje motivaciju potencijalnih učesnika u razmjeni da uđu u transakciju razmjene, jer je transakcija skuplja, a time i tražnja za njom manja. To utiče na smanjenje broja transakcija na tržištu, odnosno manje je zadovoljenih interesa pojedinaca u društvu. Država direktno utiče na nivo transakcionih troškova u ekonomiji kroz biznis regulativu, prije svega kroz procedure osnivanja biznisa, kroz kvalitet regulative na finansijskom tržištu, odnosno regulative na tržištu kapitala i tržištu kredita pa su ovo osnovni elementi ocjene ovog elementa ekonomskih sloboda prilikom računanja indeksa ekonomskih sloboda. Sloboda razmjene na tržištu rada je takođe indikator koji značajno determiniše ekonomsku efikasnost i u tom smislu sa stanovišta ekonomskih sloboda uloga države treba da bude samo poštovanje i zaštita ugovora. Uticaj države na cijene kroz kontrolu cijena takođe direktno utiče na motivaciju potencijalnih učesnika u transakcijama razmjene i onemogućava se djelovanje signalnog mehanizma cijena koji usmjerava resurse ka najefikasnijim upotrebama.

Empirijska istraživanja su pokazala da veći nivo ekonomskih sloboda mjeren nivoom indeksa ekonomskih sloboda vodi ka ekonomskom prosperitetu, povećanju bogatstva; afirmaciji inovacija i preduzetništva u društvu; većem obimu trgovine; podstiče protok kapitala; raste kvalitet zdravstvene zaštite; životni vijek; kvalitet obrazovanja, ... Riječju, veći nivo ekonomskih sloboda povećava životni standard svakog pojedinca u društvu, što, kako je već navedeno i jeste osnovni cilj razvoja Crne Gore u XXI stoljeću.

8. 6. 2. EKONOMSKE SLOBODE U CRNOJ GORI

Crna Gora se prvi put našla na globalnim listama ekonomskih sloboda u Izvještaju Fraser Instituta iz Vankuvera „Ekonomske slobode u svijetu” koji rangira oko 140 zemalja po nivou ekonomskih sloboda. U izvještaju za 2007. godinu Crna Gora je bila ranigrana na 99. mjestu sa indeksom 6.14, dok je u sljedećem izvještaju za 2008. godinu popravila poziciju i sa indeksom 6,85 dospjela na 70. mjesto.¹⁴ Fraserov Izvještaj o ekonomskim slobodama u svijetu za 2009. godinu ocijenio je da je nivo ekonomskih sloboda u Crnoj Gori pogoršan, pa je i indeks ekonomskih sloboda smanjen na 6.58, pozicija Crne Gore pala na 81. mjesto (među 141 rangiranih zemalja). Imajući u vidu da se Izvještaj za tekuću godinu Fraser Instituta odnosi na ocjenu nivoa ekonomskih sloboda dvije godine ranije, to se može reći da je u 2007. godini, iako je karakteriše realna stopa rasta od 10,7%, nivo ekonomskih sloboda pogoršan, što znači da realna opasnost ugrožavanja koncepta ekonomskih sloboda postoji i u fazama ekonomskog poleta, što povratno utiče na smanjenje realnog rasta ekonomije u budućnosti.

¹⁴ Podaci u izvještaju se odnose na period dvije godine unazad.

Tabela 8. 1. Ocjena ekonomskih sloboda u Crnoj Gori

Godina izdavanja	Veljčina države	Zakonska struktura i zaštita vlasničkih prava	Pristup stabilnom novcu	Sloboda međunarodne razmjene	Regulacija kredita, radne snage i biznisa	Indeks ekonomskih sloboda	Rang/broj rangiranih država
2007.	5,5	5,4	7,3	7,4	7,3	6,58	81/141
2006.	6,7	5,4	7,5	7,1	7,5	6,85	70/141
2005.	5,6	6,1	7,1	6,2	5,7	6,14	99/141

Izveštaj „Ekonomske slobode u svijetu” – Fraser Institute

Kad je riječ o indeksu ekonomskih sloboda koji u istoimenom izvještaju objavljuje Heritage Foundation, iz Vašingtona, SAD, Crna Gora je prvi put bila rangirana u izvještaju za 2009. godinu kada je bila na 94. mjestu sa indeksom od 57,2, dok je u izvještaju za 2010. godinu pozicija Crne Gore poboljšana i ona se sa indeksom 63,6 našla na 68. mjestu (u oba izvještaja rangirano je 179 zemalja). Kako izvještaj za 2010. godinu obuhvata period 2008. godine, to bi se moglo reći da je u 2008. godini došlo do povećanja nivoa ekonomskih sloboda u odnosu na 2007. godinu. Analiza strukture Heritage indeksa ekonomskih sloboda za Crnu Goru ukazuje da je u mnogim komponentama indeksa ekonomskih sloboda došlo do poboljšanja, ali je indikativna manja ocjena u oblasti državne potrošnje i zaštite svojinskih prava.

Međutim, pored poboljšanja koja se bilježe u mnogim komponentama indeksa ekonomskih sloboda, ne smije se zanemariti ocjena i pogoršanje koje je evidentno u oblasti državne potrošnje i zaštite svojinskih prava u užem smislu. Drugim riječima, nastavljen je rast državne potrošnje, koji je kroz Fraserov indeks ekonomskih sloboda bio zabilježen i u 2007. u odnosu na 2006. godinu, ali i nivo zaštite svojinskih prava u užem smislu.

Tabela 8. 2. Ocjena ekonomskih sloboda u Crnoj Gori

Godina izdanja Izvještaja	Sloboda biznisa	Sloboda trgovine	Fiskalna sloboda	Vladina potrošnja	Monetarna sloboda	Indeks ekonomskih sloboda
2010.	70.1	83.2	90.0	54.4	73.2	63.6
2009.	68.7	80.2	89.1	45.3	78.9	58.2

Godina izdanja Izvještaja	Sloboda biznisa	Sloboda trgovine	Fiskalna sloboda	Vladina potrošnja	Monetarna sloboda	Indeks ekonomskih sloboda
Godina izdanja Izvještaja	Investiciona sloboda	Finansijska sloboda	Svojinska prava	Sloboda od korupcije	Sloboda rada	Rang/broj rangiranih zemalja
2010.	55.0	50.0	40.0	34.0	86.4	94/179
2009.	40.0	50.0	40.0	33.0	57.2	68/179

Izveštaj „Indeks ekonomskih sloboda” – Heritage fondacija

Ovdje je važno istaći još jedan od indikatora koji se u širem smislu mogu uzeti kao relevantni prilikom ocjene nivoa ekonomskih sloboda, bolje reći atraktivnosti poslovnog okruženja u jednoj ekonomiji. To je indikator grupacije Svjetske banke koji se publikuje na godišnjem nivou u „Doing Business” izvještaju, a čija se vrijednost direktno uzima u obzir prilikom računanja indeksa ekonomskih sloboda kroz komponentu slobode biznisa. U izvještaju za 2010. godinu Crna Gora je bila rangirana kao 71. od ukupno 183 rangirane zemlje što je bilo relativno poboljšanje i napredovanje na listi za šest mjesta jer je Crna Gora prvi put rangirana u „Doing Business” izvještaju za 2009. godinu na 77. mjestu (od ukupno 183 zemlje). Na osnovu evidentiranih reformi, ocijenjen je napredak u četiri od ukupno deset indikatora, a svega jedanaest država je ostvarilo poboljšanje u većem broju oblasti od Crne Gore. Napredak Crne Gore je prepoznat u četiri oblasti obuhvaćene Doing Business metodologijom, kod indikatora: otpočinjanje biznisa, izdavanje građevinskih dozvola, zapošljavanje radnika i plaćanje poreza. U ostalih šest oblasti, odnosno Doing Business indikatora, Crna Gora nije pogoršala regulativu, procedure, troškove ili vrijeme, već prosto nije napravila nijednu dodatnu reformu na poboljšanje trenutnog stanja, dok su druge zemlje reformisale i tako „prestige” poziciju koju je Crna Gora ostvarila prošle godine. Takođe, Crna Gora je, poslije Makedonije, ostvarila bolji napredak na globalnoj listi od ostalih zemalja regiona. Međutim, to ne znači da bi intenzitet reformi u narednom periodu trebalo usporiti. Naprotiv, činjenica da u šest oblasti za godinu dana nijesu napravljena poboljšanja obavezuje na dalje zalaganje na njihovom unapređenju.

Tabela 8. 3. Ocjena elementa lakoće poslovanja u Crnoj Gori shodno Izvještaju Doing Business Svjetske banke – rangirane 183 zemlje

Godina izdavanja	2010. rang	2009. rang	Promjena ranga
Ukupno indikator lakoće poslovanja	71	77	+ 6
Osnivanje biznisa	85	107	+ 22
Građevinske dozvole	160	166	+ 6
Zapošljavanje	46	93	+ 47
Registracija svojine	131	125	-6
Dobijanje kredita	43	41	-2
Zaštita investitora	27	25	-2
Plaćanje poreza	145	139	-6
Prekogranična trgovina	47	46	-1
Primjena ugovora	133	133	0
Izlazak iz biznisa	44	44	0

8. 6. 3. IZAZOVI DALJE AFIRMACIJE KONCEPTA EKONOMSKIH SLOBODA U CRNOJ GORI

Indeks ekonomskih sloboda široko je upotrebljavano oruđe u svrhe analize ekonomskih politika. Analitička razuđenost indeksa ekonomskih sloboda omogućava

formiranje preciznih ocjena širokog spektra ekonomskih politika i elemenata biznis okruženja. Takve ocjene predstavljaju dobar osnov za definisanje preporuka za donosiocima odluka na polju ekonomske politike. Na osnovu vrijednosti indeksa ekonomskih sloboda iz izvještaja Fraser Instituta i Heritage fondacije, mogu se identifikovati najznačajnija dostignuća implementacije koncepta ekonomskih sloboda u crnogorskoj ekonomiji, ali se isto tako mogu prepoznati i osnovne barijere za dalju afirmaciju i implementaciju ovog koncepta, odnosno povećanje nivoa ekonomskih sloboda, a kroz to i povećanje bogatstva svakog pojedinca u Crnoj Gori.

Analiza strukture indeksa ekonomskih sloboda ukazuje da je jedno od najznačajnijih dostignuća u implementaciji koncepta ekonomskih sloboda u Crnoj Gori monetarno rješenje, odnosno uvođenje DEM, koja je kasnije bila zamijenjena EUR-om, kao zvanične valute. Crna Gora je „dolarizovala” svoju ekonomiju 1999. godine, čime su udareni temelji stabilnosti poslovnog okruženja. Inflatorno oporezivanje je minimalno, a nema ni premija po osnovu crnog deviznog kursa. Odsustvo značajnih restrikcija kapitalnih tokova i bankarskog poslovanja, slobodna repatrijacija profita i slobodni tekući tokovi razmjene sa inostranstvom omogućavaju kretanje resursa ka najefikasnijim upotrebama. Poresko opterećenje i nivo carinskih stopa je na zadovoljavajućem nivou, sa aspekta primjene koncepta ekonomskih sloboda, o čemu govori i usporedba sa zemljama u regionu. Međutim, potpuna afirmacija ovog koncepta zahtijeva dalje smanjenje ovih dažbina.

Na drugoj strani, mogu se identifikovati značajna ograničenja ekonomskih sloboda u Crnoj Gori. Ova ograničenja su rezultat glomaznog i neefikasnog državnog aparata, naročito imajući u vidu veličinu Crne Gore. Predimenzioniranost države ogleda se kroz visoku državnu potrošnju. Bez obzira na konkretan način finansiranja javne potrošnje (porezi, zaduživanje ili inflacija), uvijek su pojedinačni ekonomski subjekti, bilo građani ili preduzeća, ti koji snose finansijske konsekvence povećanja potrošnje. Na sadašnjem nivou državna potrošnja u Crnoj Gori predstavlja apsolutno ograničenje bržem ekonomskom razvoju. Redukovanje državnih intervencija u ekonomiji, racionalizacija državne potrošnje, svodenje subvencija i transfera na minimum, uključivanje privatnog i nevladinog sektora u obavljanje javnih funkcija kroz privatno-javno partnerstvo vodi oslobađanju sredstava za efikasniju privatnu upotrebu i promjenu mehanizma podsticaja u ekonomiji.

Rigidna regulacija biznisa i administrativne barijere isto tako imaju jak distorzivni efekat na alokaciju resursa onemogućavajući da se oni kreću ka najefikasnijim upotrebama. Administrativne barijere i rigidna regulacija povećavaju transakcione troškove. Razvoj koncepta ekonomskih sloboda u Crnoj Gori je umnogome uticao na smanjenje administrativnih barijera u mnogim oblastima, u nekim oblastima one su i dalje na veoma visokom nivou i onemogućena je slobodna razmjena. Primjer za to je recimo spoljnotrgovinska razmjena. Iako je nominalno trgovinska razmjena roba i usluga sa inostranstvom liberalizovana, a carine smanjene, i dalje po-

stoje brojna administrativna ograničenja u ovoj oblasti, koja u krajnjem poskupljuje uvezene robe i usluge i onemogućava efikasno djelovanje mehanizma cijena.

Indikatori koji se odnose na otvaranje novih biznisa predmet su ocjene Svjetske banke koji se publikuje kroz Doing Business Report. Već je istaknuto da su postignuti dobri rezultati u ovoj oblasti. Ali poruka Doing Business Izvještaja za Crnu Goru, i izvještaja o indeksu ekonomskih sloboda za Crnu Goru ukazuju da je biznis ambijent, i pored ostvarenog poboljšanja, još uvijek opterećen barijerama bilo u pogledu procedura, vremena ili troškova koje bi trebalo eliminisati. Mnoge skrivene barijere kao i nameti lokalnih organa uzrokuju značajne troškove biznisu, a time i onemogućavaju vlasnike da slobodno koriste svojinska ovlaštenja.

Rast ekonomskih sloboda implicira smanjenje uloge države u mnogim oblastima. Međutim, rast ekonomskih sloboda zahtijeva jaču ulogu države u samo jednoj ograničenoj oblasti, a to je vladavina prava. Apsolutna zaštita svojinskih prava je temelj na kome funkcioniše tržišna ekonomija i ona, između ostalog, podrazumijeva i slobodu ugovora, efikasnu zaštitu autorskih prava, povjerilaca... Laka i jednostavna razmjena vlasničkih prava, kroz koju se odvija cjelokupna ekonomska aktivnost, podstiče efikasnu alokaciju resursa. Zaštita i obezbjeđenje ugovora smanjuju transakcione troškove i utiču da se transakcija, na koju obje ugovorne strane doborovljno pristaju, osim koristi učesnicima u transakciji, dovedu i do društveno superiornog ishoda. Implementacija postojećih zakona koji se odnose na zaštitu vlasništva i slobode ugovaranja su neophodan element povećanja izvjesnosti u našem institucionalnom sistemu. Reforma sudske vlasti i donošenje novih pravila koja olakšavaju raspolaganje imovinom treba da budu prioritetne inicijative.

Oblast koja zahtijeva snažne reforme je vladavina prava. Polazeći od osnovnog cilja razvoja (povećanje bogatstva svakog pojedinca u Crnoj Gori), indeks ekonomskih sloboda treba da bude shvaćen i kao određeni „sistem nadzora” koji svake godine opominje ili nagrađuje zemlju u pogledu učinjenog za biznis ambijent i ne dozvoljava joj da „živi na lovorikama” postignutog uspjeha, jer će već sljedeće godine neke druge zemlje učiniti više i napredovati bolje na globalnoj ljestvici.

Redefinisanje uloge države na ovim principima predstavlja nužan preduslov ostvarenja većeg nivoa ekonomskih sloboda u Crnoj Gori, jer promijenjena uloga države omogućava promjenu preovlađujuće filozofije u sistemu i uspostavljanje tržišne privrede zasnovane na slobodnoj razmjeni u stabilno, predvidivom i nerestriktivnom institucionalnom okviru.

8. 6. 4. POVEĆANJE EKONOMSKIH SLOBODA: POVEĆANJE BOGATSTVA SVAKOG POJEDINCA

Ukoliko pođemo od toga da je cilj razvoja Crne Gore u XXI vijeku povećanje bogatstva svakog pojedinca u društvu, onda se taj razvoj nužno mora temeljiti na afirmaciji i neprikosnovenoj zaštiti privatne svojine. Na praktičnom nivou to znači da budući razvoj Crne Gore mora da se temelji na daljem povećanju nivoa ekonom-

skih sloboda. Koncept povećanja ekonomskih sloboda imanentan je razvoju kreativno-preduzetničkog društva, što je zapravo osnov naše vizije ekonomskog razvoja Crne Gore.

Kako su ekonomske slobode u krajnjem izraz poštovanja i nesmetanog korišćenja svojinskih prava u jednom društvu, to njihovo povećanje zahtijeva, ne samo tehničke promjene institucionalnog okvira (promjena zakona i zakonskih odredbi što je u velikoj mjeri urađeno) već i promjenu mentalnog okvira pojedinca u Crnoj Gori koji je pod snažnim uticajem 5 desetljeća funkcionisanja socijalističko-etatističkog sistema. Drugim riječima, povećanje nivoa ekonomskih sloboda pretpostavlja i promjenu percepcije važnosti svojine i svojinskih prava, a s tim u vezi i percepcije značaja slobodnih tržišnih aktivnosti za ekonomski i sveobuhvatni razvoj društva, a to traži vrijeme.

Postavlja se pitanje koje su to aktivnosti i vremenski okvir u kome one mogu dati svoje pune efekte, ukoliko težimo razvoju slobodne ekonomije (minimum državne prinude u ekonomiji) koju karakteriše najjači nivo zaštite svojinskih prava mjeren najvišim nivoom ekonomskih sloboda. Jedino takav pristup omogućiće ostvarivanje sveobuhvatno cilja razvoja – povećanje bogatstva svakog pojedinca u društvu.

Konkretne aktivnosti koje vode ostvarenju ovako postavljenih ciljeva mogu se svrstati u četiri grupe koje se moraju istovremeno primjenjivati:

8. 6. 4. 1. NASTAVAK PRIVATIZACIJE SVIH EKONOMSKIH AKTIVNOSTI

Privatizacija se u ovom kontekstu odnosi na sve one mjere i aktivnosti kojima se mijenja odnos između državnog i privatnog sektora u ekonomiji u korist privatnog sektora. U ove aktivnosti spadaju i denacionalizacija, deregulacija, liberalizacija. U užem smislu privatizacija se može definisati kao *proces* prenošenja državne i društvene svojine na individuu, pojedinca, u privatno vlasništvo. Međutim, ono što je obilježje privatizacije ma kako ona bila definisana je da privatizacija ima „prodajni ili ugovorni element”¹⁵.

Iako je preko 80% crnogorske ekonomije privatizovano, povećanje ekonomskih sloboda nužno znači nastavak privatizacije u svim oblastima, uključujući obrazovanje, zdravstvo, komunalne djelatnosti... Ovo podrazumijeva nastavak privatizacije preduzeća koja su i dalje u državnom vlasništvu (Elektroprivreda, Luka Bar, Željeznica, Aeorodromi i sl.), ali i privatizaciju preduzeća iz oblasti pružanja javnih usluga (vodovodna i komunalna preduzeća, pijace, groblja, održavanje zelenila, sanitarne deponije, i sl.). Sredstva od privatizacije trebalo bi koristiti za državne kapitalne investicije i smanjenje državnog duga. Sve poslove koji ne spadaju u osnovne funkcije države (javni prevoz, poštanske usluge, čišćenje itd.) treba privatizovati ili dodijeliti na upravljanje privatnom sektoru. To će, na jednoj strani, povećati efikasnost

¹⁵ Vidjeti više: V. Vukotić (1993), „Privatizacija i razvoj tržišne privrede”, Institut društvenih nauka, Beograd.

usluga, a na drugoj, uticati na smanjenje državne potrošnje. Ovakve aktivnosti bi omogućile povlačenje države iz ekonomskih aktivnosti i povećale mogućnost za poboljšanje kvaliteta usluga koje država pruža.

U tom smislu privatni sektor treba da bude ako ne nosilac onda sigurno partner državi i u finansiranju, izgradnji i upravljanju infrastrukturnim projektima.

8. 6. 4. 2. AKTIVNOSTI USMJERENE KA SMANJENJU JAVNE POTROŠNJE

Postojeći nivo javne potrošnje od 40% GDP-a u značajnoj mjeri smanjuje nivo ekonomskih sloboda u Crnoj Gori i onemogućava stvaranje povoljnog ekonomskog ambijenta, te stoga predstavlja realno ograničenje razvoja. Smanjenje državne potrošnje izražene kao procenat ukupne potrošnje (GDP)¹⁶ je cilj kome treba težiti. Aktuelna ekonomska kriza i nagli pad ekonomske aktivnosti, na jednoj strani, uticali su na povećanje pritiska na budžet usljed zahtjeva za većim socijalnim davanjima; a na drugoj strani, smanjeni su budžetski prihodi. Time je problem visoke državne potrošnje koji u vrijeme visokih stopa rasta nije dolazio do izražaja odjednom postao vidljiv. Ovaj problem i njegovo rješavanje traži duboke i fundamentalne reforme u ekonomskom sistemu koje traže vrijeme.

Kako najveće učešće u budžetskim rashodima predstavljaju izdaci države na plate, to racionalizacija državne potrošnje u kratkom roku treba da bude usmjerena ka smanjenju nominalnih i realnih troškova plata u javnom sektoru. Vrlo značajan izdatak budžeta čine troškovi penzionog fonda. U tom smislu neophodno je nastaviti reforme penzionog sistema, odnosno transformaciju „pay-as-you-go” penzionog sistema (doprinosi za penziona osiguranje koje plaćaju zaposleni direktno se isplaćuju kao penzije) u kapitalizovani penzioni sistem (doprinosi za penziona osiguranje uplaćuju se na individualne penzione račune i tretiraju kao „štednja” za starost). Reforma penzionog sistema u srednjem roku zahtijeva određeni dodatni trošak za državu, ali i značajno smanjenje troškova države i zaposlenih u dugom roku. Reforma penzionog sistema ne umanjuje odgovornost države da kroz svoju socijalnu funkciju obezbijedi egzistenciju za one koji je nijesu ili je ne mogu ostvariti svojim radom. Srednjoročni cilj treba da bude ograničenje državne potrošnje na najviše 35% GDP-a, uz poštovanje „zlatnog fiskalnog pravila” koje podrazumijeva da zaduženja države mogu biti ugovorena samo sa ciljem finansiranja kapitalnih projekata, pri tom vodeći računa o limitima državne potrošnje i javnog duga.

Smanjenje državne potrošnje u dugom roku podrazumijeva sveobuhvatno smanjenje opsega državnih funkcija kroz (već elaborirani) nastavak privatizacije svih ekonomskih aktivnosti (shvaćene u najširem smislu). Cilj je da se u dugom roku državna potrošnja sa sadašnjeg nivoa od preko 40% smanji na maksimalno 25% BDP-a, uz postojanje definisanog zlatnog pravila koje se kao takvo mora i konstitucional-

¹⁶ Povećanje ek. sloboda vodi apsolutnim povećanjima iznosa budžetske potrošnje, dok relativno učešće u GDP-u značajno opada jer vodi visokim stopama rasta.

no urediti, odnosno ugraditi u Ustav. Time se stvaraju uslovi za dinamičan razvoj Crne Gore u dugom roku i povećanje bogatstva svakog pojedinca u društvu.

8. 6. 4. 3. AKTIVNOSTI USMJERENE KA POBOLJŠANJU BIZNIS OKRUŽENJA

Aktivnosti usmjerene ka smanjenju javne potrošnje treba da budu praćene daljim povećanjem atraktivnosti ekonomskog ambijenta: stvaranje konkurentnijeg i podsticajnijeg poreskog sistema; smanjenje i uklanjanje regulatornih i administrativnih barijera trgovini; smanjenje biznis regulacije kroz dalje uklanjanje urbanističkih barijera i smanjenje biznis barijera na lokalnom nivou. Iako je posljednjih godina konkurentnost poreskog sistema u Crnoj Gori u značajnoj mjeri poboljšana – povećano je učešće indirektnih poreza u ukupnoj strukturi javnih prihoda (indirektni porezi manje remete ekonomsku aktivnost) uz istovremeno smanjenje poreskih stopa. Međutim, poreski sistem i dalje karakteriše široka diskrecija i nepredvidivost u naplaćivanju nekih poreza i taksi, naročito na lokalnom nivou, te na to treba fokusirati poresku reformu. Uz smanjenje javne potrošnje, reformu penzijskog, obrazovnog i sistema zdravstvene zaštite, te razvoj privatnog i javnog partnerstva u dugom roku se praktično mogu ukinuti direktni porezi na nivou centralne države. Ovakav fiskalni sistem koji bi na nivou centralne države bio baziran na oporezivanju potrošnje jednostavan je za implementaciju i kontrolu, a istovremeno je najpovoljniji shodno konceptu ekonomskih sloboda.

Istovremeno treba dalje pojednostavljivati i smanjivati troškove ulaska u biznis (osnivanje novih kompanija), ali i izlaska iz biznisa (stečaj). Pored toga, moraju se nastaviti aktivnosti u pravcu daljeg povećanja fleksibilnosti tržišta rada.

Ova decentralizacija može dati prave rezultate ukoliko bude praćena afirmacijom koncepta poreske i institucionalne konkurencije – danas se svijet, odnosno globalno tržište, osvaja konkurentnošću biznis ambijenta, čiji je veoma značajan element upravo poreski sistem. Ovaj princip neophodno je afirmisati na nivou lokalnih samouprava (čime će se lokalne vlade podsticati na smanjenje troškova osnivanja biznisa, smanjenje poreza na imovinu, takse i komunalne naknade i time privlačiti kapital), ali i na globalnom nivou (čime se povećava atraktivnost jedne ekonomije za priliv stranog kapitala). Sve ove aktivnosti usmjerene su ka povećanju ekonomskih sloboda i vode povećanju bogatstva svakog pojedinca.

8. 6. 4. 4. VLADAVINA PRAVA

Prethodne tri grupe aktivnosti koje su usmjerene ka povećanju ekonomskih sloboda ne mogu dati adekvatne rezultate ukoliko nemaju institucionalnu potporu kroz efikasan sistem vladavine prava. To podrazumijeva aktivnosti usmjerene ka jačanju zakonske strukture u oblasti zaštite vlasničkih prava i ugovora, odnosno povećanje efikasnosti sudskog sistema. Sudski sistem u ovom smislu predstavlja mnogo značajniji činilac ostvarivanja ekonomske efikasnosti u jednom društvu. Zaštita života, svojine i ugovora čine temelj zdravog ekonomskog ambijenta koji omogućava ostvarivanje ekonomskih sloboda i povećanje bogatstva svakog pojedinca u društvu.

LITERATURA

- [1] Alchian, Armen A. and Demsetz, Harold: *The property right paradigm*, Journal of Economic History, 1973.
- [2] Boudreaux, Karol: *The Role of Property Rights as an Institution: Implications for Development Policy*, Mercatus Center, George Mason University, Policy Primer, no. 2, VA, USA, 2005.
- [3] Colombatto, Enrico: *Was Transition About Free Market Economics?*, Università di Torino and ICER, 2001.
- [4] Demsetz, Harold: *Ownership, Control and the Firm*, Oxford, 1988.
- [5] Friedman, Milton: *Kapitalizam i sloboda*, Global book, Novi Sad, 1997.
- [6] Friedman, Milton i Rose: *Sloboda izbora*, Global Book, 1998.
- [7] Furubotn, Eric G. i Pejovich, Steve: *Property Rights and Economic Theory: A Survey of Recent Literature*, Journal of Economic Literature, vol 4, 1972.
- [8] Gwartney, J., Lawson R., Holcombe, R.: *Economic Freedom and Environment for Economic Growth*, Journal of Institutional and Theoretical Economic, Volume 155, Issue 4, 1999.
- [9] Gwartney, J., Stroup, R.: *Ekonomija i prosperitet, šta svako treba da zna o tržišnoj privredi?*, Institut ekonomskih nauka, Beograd, 1996.
- [10] Hackelman, J.: *Economic freedom and Economic Growth: Short-run Causal Investigation*, Journal of Applied Economics, Volume III, 2000.
- [11] Hayek, A. Friedrich: *Poredak slobode*, Global book, Novi Sad, 2000.
- [12] Hayek, A. Friedrich: *Put u ropstvo*, Global book, Novi Sad, 1997.
- [13] Hazlitt, Henry: *Ekonomija u jednoj lekciji*, Global Book, 1998.
- [14] Hoppe, Hans-Hermann: *The Misesian Case Against Keynes*, Ludwig von Mises Institute, 1992.
- [15] Jovanović, A.: *Uvod u ekonomsku analizu prava*, Beograd, 1998.
- [16] Keynes, John Maynard: *The General Theory of Employment, Interest and Money*, New York: Harcourt Brace, 1936.
- [17] Mises, Ludwig von i Friedrich, A. Hayek: *O slobodnom tržištu*, Mate, Zagreb, 1997.
- [18] Mises, Ludwig von: *Human Action: A Treatise on Economics*, Fox and Wilkes, 1996.
- [19] Naisbitt, J.: *Megatrendovi razvoja*, Globus, Zagreb, 1987.
- [20] O'Driscoll, Gerald, J.; Hoskins, Lee: *Property Rights – The Key of Economic Development*, CATO Policy Analysis, Cato Institute, 2003.
- [21] Pejovic, Steve: *Economic Analysis of Institutions and System*, Klower Academic Publishers Gron Dordrecht.
- [22] Pejovic, Steve: *Osnovi kapitalističke ekonomije*, Naučna knjiga, Beograd, 1992.
- [23] Pejovic, Steve; Vukotić, Veselin: *Tranzicija i institucije*, Zbornik radova, IDN, Beograd, 2002.
- [24] Powel, Benjamin: *Private Property Rights, Economic Freedom, and Well Being*, Mercatus Center, George Mason University, Working Paper no. 19, VA, USA, 2002.
- [25] *Preduzetnička ekonomija*, Volume I-XV, Postdiplomske studije „Preduzetnička ekonomija”, Podgorica.
- [26] Rand, A.: *Kapitalizam – nepoznati ideal*, Global book, Novi Sad, 1994.
- [27] Smith, A.: *Istraživanje prirode i uzroka bogatstva naroda*, Global book, Novi Sad, 1998.
- [28] Vukotić, Veselin: *Makroekonomski računi i modeli*, CID, Podgorica, 2001.
- [29] Vukotić, Veselin: *Opasne riječi*, CID, Podgorica, 2006.
- [30] Vukotić, Veselin: *Privatizacija*, Institut društvenih nauka, Centar za ekonomska istraživanja, Beograd, 1993.

-
- [31] Vukotić, Veselin: *Psihofilozofija biznisa*, CID, Podgorica, 2003.
- [32] Vukotić, Veselin: *Teorijske osnove Crnogorske ekonomske škole*, Postdiplomske studije preduzetnička ekonomija, Podgorica, 1998.
- [33] White, N. Wayne: *Real Property Rigfjs in Outer Space*, American Institute of Aeronautics and Astronautics, 1997.
- [34] www.cato.org
- [35] www.freetheworld.com
- [36] www.gov.me
- [37] www.heritage.org
- [38] www.isspm.org
- [39] www.katalaksija.com
- [40] www.mercatus.org

